

dr hab. Piotr Kochanek, prof. KUL

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

<https://orcid.org/0000-0001-9702-548X>

e-mail: lu2005harn@yahoo.de

***Homo hyperboreus* – szwedzka próba zakwestionowania oryginalności dorobku intelektualnego starożytnych Greków w XVII wieku**

*HOMO HYPERBOREUS: THE 17TH-CENTURY SWEDISH ATTEMPT TO QUESTION
THE ORIGINALITY OF THE INTELLECTUAL ACHIEVEMENTS OF THE ANCIENT GREEKS*

Summary

In the 17th century, Sweden was one of the European powers. One of the ways in which it tried to ideologically strengthen its high international position was to refer to the well-known Greek myth about the Hyperboreans. This reference had two main purposes: 1) to point out the high ethical and moral level of the Swedes as descendants of the Hyperboreans; 2) to question the cultural hegemony of the ancient Greeks, who themselves had considered the Hyperboreans to be a society with an exemplary ethical and moral structure. Relying on the Hyperborean legend, Swedish scholars (e.g. Georg Stiernhielm, Olaus Verelius, and Olaf Rubeck the Elder) tried to prove that the Swedes, descendants of the Goths, were the oldest nation of Europe and that the Gothic language was the original language of humanity. Consequently, the Greeks were believed to have perceived the culture of the Goths and Swedes, whom they called Hyperboreans, as models to follow, and their intellectual achievements were seen a mere imitation. Therefore, it was not the Greeks but the Goths and Swedes that had built the foundations of European civilization and that deserved the first place in the hierarchy of European nations.

Keywords: history of Swedish political thought; Hyperboreans; Goths; Swedes; hierarchy of European nations; *homo hyperboreus*

Streszczenie

Szwecja należała w XVII wieku do europejskich mocarstw. Królestwo to starało się podbudować ideologicznie swoją wysoką międzynarodową pozycję. Jednym z elementów tej wielkomocarstwowej ideologii było odwołanie się do znanego greckiego mitu o Hyperborejczykach. Miało ono *de facto* dwa cele: 1) wskazanie na wysoki poziom etyczno-moralny Szwedów jako potomków

Hyperborejczyków oraz 2) zakwestionowanie kulturowej hegemonii starożytnych Greków, którzy sami uważali Hyperborejczyków za społeczeństwo o wzorowej strukturze etyczno-moralnej. Szwedzcy erudyci (m.in. Georg Stiernhielm, Olaus Verelius, Olaf Rubeck Starszy) starali się także dowieść z pomocą hyperborejskiej legendy, że Szwedzi, potomkowie Gotów, to najstarszy naród Europy, a język gocki to pierwotny język ludzkości. W konsekwencji Grecy mieli postrzegać kulturę Gotów i Szwedów, których nazywali Hyperborejczykami, jako niedościgły wzór do naśladowania. Naśladownictwo ma jednak zawsze charakter wtórny, a taki miał mieć właśnie dorobek intelektualny starożytnych Greków. Zatem to nie oni, lecz Goci i Szwedzi zbudowali fundamenty cywilizacji europejskiej i to im należy się pierwsze miejsce w hierarchii narodów Europy.

Słowa kluczowe: historia szwedzkiej myśli politycznej; Hyperborejczycy; Goci; Szwedzi; hierarchia narodów europejskich; *homo hyperboreus*

Wstęp

W historii historiografii skandynawskiej i niemieckiej dobrze znane jest zagadnienie budowania szwedzkiej ideologii mocarstwowej w XVII wieku opartej na tzw. hyperboreizmie i gotycyzmie. Niniejszy artykuł poświęcono temu pierwszemu zagadnieniu. Gotycyzm zaś potraktowano jako kwestię poboczną. Hyperboreizm bowiem miał za zadanie wyeksponowanie wysokiego poziomu etyczno-moralnego Szwedów jako nacji pretendującej do miana niekwestionowanego europejskiego mocarstwa. Natomiast gotycyzm, który nie jest przedmiotem poniższych analiz, akcentował przede wszystkim militarno-polityczny aspekt hegemonistycznych aspiracji Szwecji. Oba te zagadnienia poruszają także, choć w mniejszym zakresie, badacze anglosascy oraz historycy innych krajów. Z kolei w historiografii polskiej problem ten zajmuje miejsce marginalne. W tym stanie rzeczy warto zająć się tym właśnie tematem.

Wśród najnowszych publikacji w tej materii powszechnie dostępne (przede wszystkim ze względu na język) są prace dwóch autorów: profesora Wolnego Uniwersytetu w Berlinie Bernda Rolinga oraz fińskiego badacza Tero Anttili. Pierwszy z nich jest autorem całej serii artykułów¹ i wręcz monumentalnej, bo liczącej prawie 2000 stron,

1 Por. B. Røling, *Der Schamane und das Orakel von Delphi. Prophetie und Prophetiemodelle im frühneuzeitlichen Skandinavien*, in: *Prophetie und Autorschaft. Charisma, Heilsversprechen und Gefährdung*, Hrsg. H. Meier, M. Wagner-Edelhaaf, Berlin-Boston 2014, s. 277-303; tenże, *Akademischer Hyperboreer-Kult. Rudbeckianische Disputationen zwischen Netzwerkbildung und nationaler Überhöhung*, in: *Frühneuzeitliche Disputationen. Polyvalente Produktionsapparate gelehrten Wissens*, Hrsg. M. Gindhart, H. Marti, R. Seidel, Mitarbeit K. Marti-Weissenbach, Köln-Weimar-Wien 2016, s. 199-216; tenże, *Zion im Norden. Olaus Rudbeck der Jüngere und die biblische Stilisierung Lapplands*, „Orbis Terrarum”, 13 (2015), s. 227-250; tenże, *Odin, Apoll des Nordens. Der europäischer Antiquarismuskurs und die Erschließung nationaler Tradition in der Frühen Neuzeit*, in: *Neue Diskurse der Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit. Ein Handbuch*, Hrsg. H. Jaumann, G. Stiening, Berlin 2016, s. 565-634; tenże, *Hyperboreans in Tibet. Transformations of the “Atlantica” of Olaus Rudbeck in the Eighteenth and Nineteenth Century*, in: *Boreas Rising. Antiquarianism and National Narratives in 17th- and*

syntezy² na temat wczesnonowożytnego szwedzkiego gotycyzmu i hyperboreizmu. Jest on także współredaktorem dwóch monografii z tego zakresu³. Z kolei T. Anttila zajął się tą tematyką w swojej pracy doktorskiej, opublikowanej w 2014 roku, obronionej na uniwersytecie w Oulu (zachodnia Finlandia) 14 lutego 2015 roku⁴. Prace tych autorów stanowią także miarodajne źródło dla wcześniejszej bibliografii przedmiotu, a w szczególności trudno dostępnych i „chronionych” dodatkowo barierą językową rozpraw badaczy skandynawskich.

Podstaw gotycyzmu należy szukać w piśmie Jordanesa (zmarł po 552 roku) *De origine actibusque Getarum*, które znane jest zwykle pod skróconym tytułem *Getica*. Ten krótki traktat powstał prawdopodobnie wiosną 551 roku. Jest on, jak podaje we wstępie sam autor, próbą streszczenia obszernego dzieła Kasjodora (około 485 – około 580) dotyczącego historii Gotów⁵. Drugim ważnym źródłem jest krótka rozprawka Izydora z Sewilli (około 560-636) *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum ad a DCXXIV*⁶. W tym kontekście należy także przywołać znacznie wcześniejsze dzieło Tacyty (około 55 – około 120) *De origine et situ Germanorum*, znane powszechnie pod skróconym tytułem *Germania*, które powstało około 98 roku. Zawiera ono nie tylko wzmiankę o Gothones, lecz także wspomina dwa ludy lokalizowane w południowej i centralnej Szwecji: Suiones i Sithones⁷.

Jeśli zaś chodzi o hyperboreizm, to jego podstawę źródłową stanowią liczne wzmianki o Nadpółnocnych, znajdujące się zarówno w antycznej literaturze greckiej, jak i rzymskiej.

18th-Century Scandinavia, ed. B. Roling, B. Schirg, Berlin-Boston 2019 (Transformationen der Antike, Bd. 53), s. 263-280; tenże, *Atlantic Uppsala. Paganism and Old Norse Literature in Swedish University Disputations*, in: *Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context*, ed. M. Friedenthal, H. Marti, R. Seidel, Leiden-Boston 2020 (Intersections, vol. 71), s. 857-877.

2 Tenże, *Odins Imperium. Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten (1680-1860)*, Bd. 1-2, Leiden-Boston 2020 (Mittellateinische Studien und Texte, Bd. 54/1-2).

3 Por. *Apotheosis of the North. The Swedish Appropriation of Classical Antiquity around the Baltic Sea and Beyond (1650-1800)*, ed. B. Roling, B. Schirg, S.H. Bauhaus, Berlin-Boston 2017 (Transformationen der Antike, Bd. 48); *Boreas Rising. Antiquarianism and National Narratives in 17th- and 18th-Century Scandinavia*.

4 T. Anttila, *The Power of Antiquity. The Hyperboreans Research Tradition in Early Modern Swedish Research on National Antiquity*, Oulu 2014 (Acta Universitatis Ouluensis, B: Humaniora, vol. 125).

5 Jordanes, *Getica* 1, ed. Th. Mommsen, in: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, vol. 5/1, Berolini 1882 (reprint: tamże 1961), s. 53, 6-8. Por. E. Zwolski, *Jordanes i Kasjodor. Historia gocka, czyli scytyjska Europa*, Lublin 1984 (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filologicznego – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, t. 49), s. 91; B. Croke, *Cassiodorus and the „Getica” of Jordanes*, „Classical Philology”, 82 (1987), no. 2, s. 117-134.

6 Isidorus Hispalensis, *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum ad a. DCXXIV*, ed. Th. Mommsen, in: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, vol. 11, Berolini 1894, s. 267-303.

7 Tacitus, *Germania* 44, ed. E. Koestermann, Lipsiae 1949, s. 30, 4-22; tamże, 45, 6, ed. E. Koestermann, s. 31, 25-28. Por. Tacyt, *Germania* 44, tłum. T. Plóciennik, wstęp i komentarz J. Kolendo, Poznań 2008 (Fontes Historiae Antiquae, vol. 10), s. 94-97. Por. tamże, s. 36 i 169-175: komentarze. Godna uwagi jest również zamieszczona na końcu przekładu mapa.

1. Geneza szwedzkiego gotycyzmu

Początków gotycyzmu szuka się zwykle w pierwszej połowie XV wieku. Badacze wiążą je z Soborem w Bazylei, a dokładniej z jedną z jego sesji, która odbyła się w 1434 roku. W czasie jej obrad doszło do sporu między przedstawicielami Kastylii i Anglii o hierarchię miejsc zajmowanych przez delegatów tych królestw, która pośrednio była symbolem międzynarodowej pozycji ich krajów. Kastilijczycy uzasadniali swoje pierwszeństwo, powołując się na długą i pełną chwały historię Gotów. W spór ten włączył się Nicolaus Ragvaldi (około 1380 – 17 lutego 1448), wówczas szwedzki biskup Växjö, a w kilka lat później arcybiskup Uppsali (1438-1448), który na Soborze reprezentował zjednoczone wówczas w ramach unii kalmarskiej (1397-1523) królestwa Danii, Norwegii i Szwecji. Nicolaus Ragvaldi wygłosił 12 listopada 1434 roku mowę⁸, w której odrzucił argument delegatów Kastylii. Powołał się na fakt, że ojczyzną Gotów była Szwecja. Jego wystąpienie na Soborze opisuje, obok akt soborowych⁹, także dwóch jego uczestników: Tomasz Ebendorffer (10 sierpnia 1388 – 12 stycznia 1464)¹⁰ i Jan z Segowii (około 1395 – 24 maja 1458)¹¹. Do tych źródeł nawiązuje wielu autorów współczesnych¹². Sobór odrzucił co prawda argumentację przedstawiciela mało wówczas znaczącego państwa,

8 *Tagesbuchaufzeichnungen zur Geschichte des Basler Konzils 1431-1435 und 1438*, Hrsg. G. Beckmann, in: *Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Concils von Basel*, Bd. 5: *Tagebücher und Acten*, Hrsg. G. Beckmann, R. Wäckernagel, G. Coggiola, Basel 1904, s. 108, 23.

9 Tamże, s. 108, 23-33.

10 Thomas Ebbendorffer de Haselbach, *Chronicon Austriae*, ed. H. Pez, Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii B. Filii, Lipsiae 1725 (*Scriptores Rerum Austriacarum*, vol. 2), szp. 690A (Praefatio).

11 Joannes de Segovia, *Historia gestorum generalis synodi Basiliensis* IX 9, ed. E. Birk, vol. 1: *Libri I-XII*, Vindobonae 1873 (*Monumenta Conciliorum Generalium Decimi Quinti*, vol. 2: *Concilium Basiliense*), s. 768.

12 Por. V. Söderberg, *Nicolaus Ragvaldis tal i Basel 1434*, „Samlaren”, 17 (1896), s. 187-195; K. Wührer, *Zur Gotenfrage*, „Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur”, 87 (1957), H. 4, s. 241-244; E. Ekman, *Gothic Patriotism and Olof Rudbeck*, „Journal of Modern History”, 34 (1962), no. 1, s. 52-53; J. Svennung, *Zur Geschichte des Gothicismus*, Stockholm 1967 (*Skrifter/Kungliga Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala*, vol. 44/2B), s. 34-43; J. Strzelczyk, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, s. 21-23 i 365; P. Vidal-Naquet, *Atlantis and the Nations*, trans. J. Lloyd, „Critical Inquiry”, 18 (1992), s. 318; J. Schmidt-Voges, *De antiqua claritate et clara antiquitate Gothorum. Goticismus als Identitätsmodell im frühneuzeitlichen Schweden*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern 2004 (*Imago Borealis*, vol. 4), s. 43-45; T. Preste, *Il goticismo. Un mito per la costruzione dell'identità svedese (1611-1682)*, „Studi Storici”, 49 (2008), nr 2, s. 483-484; K. Neville, *Gothicism and Early Modern Historical Ethnography*, „Journal of the History of Ideas”, 70 (2009), no. 2, s. 217; J. Kolendo, *Mity etnogenezy w starożytności a kształtowanie się pojęć autochtonizmu i allochtonizmu*, w: *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i w średniowieczu*, red. M. Salamon, J. Strzelczyk, wyd. 2, Kraków 2010, s. 31; S. Donecker, *The “Vagina nationum” in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Envisioning of North as a Repository of Migrating Barbarians*, in: *Visions of the North in Premodern Europe*, ed. D. Jørgensen, V. Langum, Turnhout 2018 (*Cursor Mundi*, vol. 31), s. 312; B. Roling, *Odins Imperium. Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten (1680-1860)*, Bd. 1, Leiden-Boston 2020 (*Mittellateinische Studien und Texte*, Bd. 54/1), s. 91.

jednak mowa ta odbiła się szerokim echem w samej Szwecji. Nie należy jednak sądzić, że wystąpienie biskupa Växjö było aktem spontanicznego patriotyzmu. Można zasadnie przypuszczać, że Nicolaus Ragvaldi i jego środowisko już od jakiegoś czasu było w posiadaniu rękopiśmiennej kopii dzieła Jordanesa *Getica* lub jego fragmentów¹³. Należy także brać pod uwagę fakt, że młodzi arystokraci szwedzcy oraz duchowni już w XIII i XIV wieku studiowali na uniwersytetach europejskich, gdzie mieli możliwość zdobycia nie tylko wiedzy, lecz także rękopisów i zbiorów wyciągów źródłowych zawierających wzmianki o historii Gotów¹⁴. Natomiast na Soborze w Bazylei biskup Växjö przedstawił tylko syntetyczne ujęcie historii Gotów uznawanych w Szwecji od dawna za bezpośrednich przodków Skandynawów.

W szwedzkiej historii historiografii gotycyzm pojawił się wraz z *Chronica regni Gothorum*, którą około 1475 roku napisał Ericus Olai (około 1420 – 24 grudnia 1486)¹⁵. Innym wielkim propagatorem gotycyzmu był Johannes Magnus (19 marca 1488 – 22 marca 1544), ostatni katolicki arcybiskup Uppsali. Do pogłębienia idei gotycyzmu przyczyniło się jego dzieło *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, napisane około 1540 roku, a wydane drukiem już po jego śmierci w Rzymie w 1554 roku. Jest to swego rodzaju hymn pochwalny na cześć Gotów, który skutecznie pobudzał narodową dumę i historyczną wyobraźnię następnych pokoleń szwedzkich patriotów. Autor, zarówno w przedmowie¹⁶, jak i w pierwszej księdze swego dzieła, powołał się kilkakrotnie na Jordanesa¹⁷, który jest tradycyjnie uważany za ojca gatunku literackiego, zwanego *origo gentis*¹⁸. Johannes Magnus nie utożsamiał Gotów ze Szwedami, lecz podkreślał, że są to dwa narody, które od zawsze tworzyły wspólne państwo¹⁹, a ich ojczyzną była „Hyperborea insula Scandia, sive Scādinavia”²⁰, scharakteryzowana jako „amplissima insula [...] (quamuis alter orbis dici posset)”²¹. Warto podkreślić, że Magnus zaliczył Hyperborejczyków do wielkiej rodziny ludów scytyjskich – „Hyperborei, sive Scythici homines”²².

13 Dzieło Jordanesa wydał po raz pierwszy drukiem Konrad Peutinger (14 października 1465 – 28 grudnia 1547) w Augsburgu, w 1515 roku.

14 Por. T. Preste, *Il goticismo*, s. 482-483; T. Anttila, *The Power of Antiquity*, s. 25.

15 Ericus Olai, *Chronica regni Gothorum*, textkritische Ausgabe E. Heuman, J. Öberg, Stockholm 1993 (Studia Latina Stockholmiensia, vol. 35).

16 J. Magnus, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, Praefatio I, apud Ioannem Mariam de Viottis, Romae 1554, s. 4; tamże, Praefatio VII, s. 15; tamże, Praefatio VII, s. 16; tamże, Praefatio VIII, s. 17.

17 Tamże, I 9, s. 30; tamże, I 15, s. 39; tamże, I 15, s. 40; tamże, I 16, s. 41; tamże, I 17, s. 41; tamże, I 20, s. 43; tamże, I 22, s. 46; tamże, I 23, s. 47; tamże, I 27, s. 52.

18 Por. A. Plassmann, *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006 (Orbis Mediaevalis, vol. 7), s. 30.

19 J. Magnus, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, Praefatio II, s. 5; tamże, I 13-14, s. 37.

20 Tamże, Praefatio III, s. 6. Por. tamże, Praefatio, s. 3; tamże, Praefatio V, s. 11.

21 Tamże, I 8, s. 26.

22 Tamże, I 7, s. 24.

Autor opisał również wspaniałość pogańskiej świątyni w Uppsali²³ i krwawe ofiary, które tam składano²⁴, co przed nim uczynił już Adam z Bremy (około 1050-1081/1085)²⁵. Genealogię zaś Gotów i Szwedów wyprowadził arcybiskup od Magoga, wnuka Noego²⁶. Natomiast o jednym z jego królewskich następców napisał: „Gethar sive Gogus”²⁷. To połączenie historii biblijnej ze źródłami grecko-rzymskimi nie jest oczywiście niczym nowym w ówczesnej historiografii, jednak owoce w postaci gotycyzmu, dla którego źródłem inspiracji w XVII wieku była w znacznym stopniu właśnie jego synteza, każą widzieć w dziele Magnusa nie pracę epigona historiografii średniowiecznej, lecz publikację, która wywarła duży wpływ na następcę pokolenia szwedzkich historyków²⁸.

2. Geneza szwedzkiego hyperboreizmu

W 1578 roku flamandzki geograf, kartograf i historyk Abraham Ortelius (14 kwietnia 1527 – 28 czerwca 1598) wydał pracę *Synonymia geographica*, w której zamieścił m.in. dwa dobrze znane od czasów starożytnych hasła: *Hyperborei*²⁹ i *Rhipaei*³⁰. Niestety oba te artykuły są zbyt krótkie i zbyt ogólnikowe, a zatem praktycznie nie dostarczają potencjalnemu czytelnikowi żadnych istotnych informacji. Kolejne, rozszerzone wydanie tego geograficznego leksykonu ukazało się w 1587 roku pod zmienionym tytułem *The-saurus geographicus*. Znajduje się tam następująca informacja: „Est & gens, siue populi

23 Tamże, I 8, s. 28-29. Por. L. Arrhenius, *De templo Upsala, idololatriae quondam per septentrionem sede, excudit Henricus Keyser, Upsalis 1698*.

24 J. Magnus, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* I 12, s. 34-35.

25 Adamus Bremensis, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae pontificum* I 60, Hrsg. B. Schmeidler, 3. Aufl., Hannover-Leipzig 1917 (*Scriptores Rerum Germanicarum ad Usus Scholarum*, vol. [2]), s. 58, 13-14; tamże, II 58, Hrsg. B. Schmeidler, s. 118, 12-13; tamże, IV 26-30, Hrsg. B. Schmeidler, s. 257, 17-262, 9.

26 J. Magnus, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* I 4, s. 22.

27 Tamże, I 5, s. 23. Por. Ambrosius Mediolanensis, *De fide ad Gratianum Augustum* II 16, 138, ed. O. Faller, Vindobonae 1962 (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, vol. 78), s. 105, 14-15 (= *Patrologia Latina*, t. 16, szp. 588A): „Gog iste Gothus est, quem iam videmus exisse, de quo promittitur nobis futura victoria”. Por. także R. Manselli, *I popoli immaginari. Gog e Magog*, in: *Popoli e paesi nella cultura altomedievale, 23-29 aprile 1981*, vol. 2, Spoleto 1983 (*Settimane di Studi del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, vol. 29/2), s. 490; P. Kochanek, *Die Vorstellung vom Norden und der Eurozentrismus. Eine Auswertung der patristischen und mittelalterlichen Literatur*, Mainz 2004 (*Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte*, Bd. 205), s. 256; T. Preste, *Il goticismo*, s. 479.

28 Por. E. Ekman, *Gothic Patriotism*, s. 54; J. Schmidt-Voges, *De antiqua claritate*, s. 95-114; K. Neville, *Gothicism*, s. 217-218 i 220; K. Szlągowska, *Renesansowa historiografia norweska na tle pisarstwa historycznego XVI w. w Skandynawii*, „Kwartalnik Historyczny”, 116 (2009), z. 1, s. 80.

29 A. Ortelius, *Synonymia geographica*, ex officina Christophori Plantini, Antverpiae 1578, s. 167.

30 Tamże, s. 270.

Hyperborei: in Sarmatia Asiatica, Ptolemaeo³¹. Także i ta lokalizacja tego ludu jest nieprecyzyjna. Jednak wiadomo przynajmniej, że jego siedzib należy szukać na północnych obszarach Sarmacji Azjatyckiej Ptolemeusza (około 100 – około 170). Znacznie rozszerzona wersja hasła poświęconego Hyperborejczykom została umieszczona dopiero w drugim wydaniu *Thesaurus geographicus*, które ukazało się w 1596 roku. Jednak i tutaj Abraham Ortelius nie mówi wprost, gdzie należy szukać ich siedzib. Podaje natomiast pewną ogólnikową sugestię, powołując się na Strabona (około 63 p.n.e. – około 23 n.e.): „Strabo 11. dicit antiquiores eos qui supra Istrum & Adriam incolerent, omnes Hyperboreos, Sauromatas, & Arimaspos appellasse³². Powyższa formuła Strabona była prawdopodobnie Orteliusowi i jego współczesnym znacznie bliższa z punktu widzenia ówczesnej sytuacji geopolitycznej niż schematyczna koncepcja Ptolemeusza³³. Z kolei pisząc na temat Gór Rhyjskich, które wielu autorów starożytnych lokalizowało w sąsiedztwie siedzib Hyperborejczyków, Ortelius był skłonny szukać ich na Półwyspie Skandynawskim, określając je jako góry „qui Scandiam peninsulâ à meridie versus septentriones ad oceanum vsque in duas partes diuidunt, & quos Olaus vulgari nomine «Doféini» & «Doffrafiel» nominat³⁴. Autor odwołał się tutaj wprost do *Historii de gentibus septentrionalibus* Olafa Magnusa (1490 – 1 sierpnia 1557). Był to szwedzki duchowny rzymskokatolicki, kartograf i brat Johannes Magnusa, którego dzieło zostało wydane po raz pierwszy w Rzymie w 1555 roku³⁵. Abraham Ortelius odwołał się więc w tym przypadku nie do tradycji antycznej lub średniowiecznej, lecz do współczesnego sobie autora, który skandynawskie pasma górskie znał z autopsji. W hasle *Hyperborei* z 1596 roku pojawia się również nazwisko innego współczesnego Orteliusowi autora. Jest nim Siegmund von Herberstein (23 sierpnia 1486 – 28 marca 1566), austriacki dyplomata, który napisał popularną w tamtych czasach relację z poselstwa do Moskwy *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Jej pierwsze wydanie ukazało się w 1549 roku³⁶. Obok nich

31 Tenze, *Thesaurus geographicus*, ex officina Christophori Plantini, Antverpiae 1587, s.v. *Hyperborei*. Por. Claudius Ptolemaeus, *Geographia*, V 9, 13, ed. C.F.A. Nobbe, vol. 2, Lipsiae 1845, s. 40, 9; tamże, V 9, 16, ed. C.F.A. Nobbe, vol. 2, s. 41, 5.

32 A. Ortelius, *Thesaurus geographicus*, recognitus et auctus, ex officina Plantiniana, Antverpiae 1596, s.v. *Hyperborei*. Por. Strabo, *Geographica* XI 6, 2. C. 507, ed. A. Meineke, vol. 2, Lipsiae 1877, s. 712, 25-28: „οἱ δ' ἔτι πρότερον διελόντες τοὺς μὲν ὑπὲρ τοῦ Εὐξείνου καὶ Ἰστροῦ καὶ τοῦ Ἀδρίου κατοικοῦντας Ὑπερβορέους ἐλεγον καὶ Σαυρομάτας καὶ Ἀριμασπούς”.

33 Por. P. Gautier Dalché, *La Géographie de Ptolémée en Occident (IVe-XVIe siècle)*, Turnhout 2009 (Terrarum Orbis, [vol.] 9), s. 333.

34 A. Ortelius, *Thesaurus geographicus*, recognitus et auctus, s.v. *Hyperborei*.

35 O. Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* II 15, apud Ioannem Mariam de Viottis, Romae 1555, s. 75: „Montes etiam sunt alio vocabulo vulgari Doffrafiel, siue malueris, Doffrini appellati, Suetiam a Noruegia diuidentes”; tamże, IV 13, s. 147: „Sunt inter septentrionalia regna Suetiae, & Noruegiae, montes alti limitanci, Doffrini dicti”.

36 S. in Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentarii*, per Ioannem Oporinum, Basileae 1549.

Abraham Ortelius przywołał kilkunastu autorów starożytnych. Dziewięciu spośród nich to Grecy: Arystoteles (384-322 p.n.e.), Apolloniusz z Rodos (fl. pierwsza połowa III wieku p.n.e.), Strabon, Plutarch z Cheronei (około 45 – około 125), Klaudiusz Ptolemeusz, Pauzaniusz (około 110 – około 180), Pseudo-Apollodor (II wiek), Klemens Aleksandryjski (około 150 – około 215) oraz anonimowy autor tzw. *Argonautica Orphica* (V wiek). Trzej zaś należą do kręgu kultury łacińskiej: Pomponiusz Mela (zmarł około 45 n.e.), Pliniusz Starszy (23/24-79) i Makrobiusz (około 380 – około 430). Jednak przywołanie antycznych autorytetów nie oznacza, że ich opinie stały się podstawą dla tego encyklopedycznego hasła. Ortelius bowiem odszedł od schematu, który nakazywał polegać na autorytecie starożytnych na rzecz danych geograficznych czerpanych z pism współczesnych sobie badaczy. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że wśród autorów greckich pewien wyjątek stanowił Strabon, który w przeciwieństwie do innych sformułował bardzo elastycznie przestrzenne granice obszarów hyperborejskich. W konsekwencji hasło *Hyperborei* zdominowało dwóch autorów: Strabon i Olaf Magnus. Pierwszy z nich lokalizował Hyperborejczyków w Europie na północ od Dunaju. Z kolei, zestawiając mityczne Góry Rhipejskie z opisami gór skandynawskich Olafa Magnusa, Ortelius wskazał pośrednio na Skandynawię jako na potencjalną ojczyznę Hyperborejczyków. W ten sposób krótkie, ale relatywnie popularne hasło encyklopedyczne z końca XVI wieku otworzyło pewną nową perspektywę geograficzną i geopolityczną, która była niekoniernie zamysłem jego autora. W konsekwencji obok gotycyzmu ze Skandynawią został połączony także hyperboreizm, którego pierwsze zwiastuny zawierało już wspomniane wyżej dzieło Johanna Magnusa z 1554 roku³⁷.

W powyższym kontekście warto także zwrócić uwagę na hasło *Hyperborei*, które w 1657 roku zawarto w wydanym pośmiertnie w Londynie leksykonie (*Lexicon geographicum*), który przez wiele lat opracowywał Filippo Ferrari (1551-1626), włoski geograf i hagiograf, zakonnik ze zgromadzenia Ordo Servorum Mariae. Hasło to nie wnosi nic nowego do wiedzy na temat Hyperborejczyków. Zostało ono oparte na omówionym wyżej hasle Orteliusa, zawartym w jego drugim wydaniu *Thesaurus geographicus* (1596). Filippo Ferrari bowiem (lub też anonimowy autor, który dopracował to hasło), pisząc na temat Gór Rhipejskich, odwołał się, tak jak to uczynił Ortelius, do dzieła Olafa Magnusa (1555), identyfikując je z górami skandynawskimi, oraz do tez zawartych w dziele Siegmunda von Herbersteina (1549)³⁸. Hipoteza Olafa Magnusa została powtórzona także w paryskim wydaniu tegoż leksykonu z 1670 roku, którego drugim oficjalnym autorem był Michel Antoine Baudrand (28 lipca 1633 – 29 maja 1700)³⁹. Widać zatem wyraźnie,

37 Por. przyp. 19-20.

38 *Hyperborei*, in: *Lexicon geographicum*, ed. P. Ferrarius, ex officina Rogeri Danielis, Londini 1657, s. 183.

39 *Hyperborei*, in: *Lexicon geographicum*, ed. P. Ferrarius, M.A. Baudrand, apud Franciscum Muguet, Parisiis 1670, s. 364.

że hipotezy szwedzkich badaczy z połowy XVI wieku na temat związków Skandynawii z szeroko rozumianą Hyperboreą były dobrze znane nauce europejskiej. Spopularyzowały je zaś *Thesaurus geographicus* i *Lexicon geographicum*, czyli dzieła encyklopedyczne relatywnie łatwo dostępne nie tylko dla kręgów zainteresowanych tematyką geograficzną i kartograficzną, lecz także ogółu wykształconych ludzi tego okresu.

Za tezami Johanna Magnusa i Abrahama Orteliusa podążył również Johannes Messenius (1579 – 8 listopada 1636), szwedzki historyk i dramatopisarz. Jest on autorem obszernego dzieła *Scondia illustrata*. Ta monumentalna praca powstała między rokiem 1616 a 1636, ale została wydana drukiem dopiero w latach 1700-1705 staraniem Johana Peringskiölda (6 października 1654 – 24 marca 1720). Tytułowa *Scondia*, jak informuje podtytuł, obejmuje obszary Półwyspu Skandynawskiego oraz Danię, Grenlandię i Islandię. Na początku pierwszego tomu, który powstał prawdopodobnie w 1616 roku, Messenius opisał legendarne czyny Gotów oraz ich późniejsze dokonania historyczne o zasięgu europejskim⁴⁰, co stanowi klasyczny element ówczesnego gotycyzmu⁴¹. Jednak w ramach tej sekcji jest również krótka wzmianka o *Scondii hyperborei*⁴². To owi hyperborejcy Skandianie mieli zainicjować dostarczanie ofiar do świątyni Apollina na Delos, które opisał swego czasu Herodot (około 485 – około 425 p.n.e.)⁴³. Wzmianka ta jest niekiedy traktowana jako pierwsze szwedzkie bezpośrednie zestawienie szeroko rozumianej Skandynawii z Hypeboreą, a Skandynawów z Hyperborejczykami⁴⁴. Nie mówi ona wprost o wyższości Szwedów nad Grekami. Wspomina tylko o ważnym udziale Skandynawów w kulcie Apollina na Delos. Jednak uwaga ta znajduje się w obszernym fragmencie poświęconym paneuropejskiej historii Gotów, zatem pośrednio wpływ skandynawski na kulturę grecką został tutaj zasugerowany dość jednoznacznie. Czytając ten passus, należy pamiętać, że Szwecja nie była jeszcze wówczas europejskim mocarstwem. Do tej rangi wyniosła ją dopiero tzw. wojna trzydziestoletnia (1618-1648). Zatem w tym okresie nie trzeba było jeszcze podbudowywać gotycyzmu hyperboreizmem.

40 J. Messenius, *Scondia illustrata, seu chronologia de rebus Scondiae, hoc est, Sueciae, Daniae, Norvegiae, atque una Islandiae, Gronlandiae, tam ecclesiasticis quam politicis; à mundi Cataclysmo, usque annum Christi MDCXII gestis*, vol. 1: *Ab ipso mundi eluvio, usque annum salutis humanae, M.C.L. procedens*, primum edita, et observationibus aucta à J. Peringskiöld, typis Olavi Enaei, Stockholmiae 1700, s. 1-9.

41 Por. H. Grotius, *Prolegomena*, in: *Historia Gotthorum, Vandalorum, & Langobardorum. Ab Hugone Grotio partim versa, partim in ordinem digesta. Praemissa sunt ejusdem Prolegomena. Ubi Regum Gotthorum ordo & Chronologia, cum Elogiis. Accedunt Nomina Appellativa & verba Gotthica, Vandalica, Langobardica, cum Explicatione*, apud Ludovicum Elzevirium, Amstelodami 1665, s. 1-70.

42 J. Messenius, *Scondia illustrata*, vol. 1, s. 3.

43 Por. Herodotus, *Historia* IV 33-35, ed. A. Holder, vol. 1, Lipsiae 1886, s. 321-323.

44 Por. T. Anttila, *The Power of Antiquity*, s. 31.

3. Hyperboreizm jako element ideologii mocarstwowej

W 1671 roku wydano w Uppsali XIII-wieczną *Sagę o Herwarach* wraz z komentarzem. Autorem tej publikacji był szwedzki protestant, językoznawca i badacz starożytności Olaus Verelius (12 lutego 1618 – 3 stycznia 1682)⁴⁵. To właśnie ten komentarz zawiera kilka ważnych uwag na temat Skandynawii i Hyperborejczyków. Jego autor podkreśla i przyjmuje jako rzecz oczywistą, że lud ten i Góry Rhipejskie należy łączyć ze Skandynawią: „Septentrionalem fuisse gentem nemo dubitat [...]; quae Scandiae maxime convenit”⁴⁶. Verelius głosił także tezę, w myśl której pierwotny język gocki i grecki cechowały tylko różnice dialektyczne: „ipsam vero Gothicam (ut quae solâ dialecto differat a Graeca vetere) ab eadem origine cum Graeca profluxisse”⁴⁷. To pokrewieństwo obu języków dało autorowi podstawę do drugiej ważnej tezy:

Credo ego veterum illos Hyperboreos, aut nusquam gentium, aut in Scandia vel ejus extremitate sedes habuisse. Cum enim ipsi Scandiani veteres septentrionalem hanc plagam semper appellaverint „Nordurhalfo heimsins”, & „Nordurlond”, & ipsos „Nordmen”: istius nominis significationem fama ad se delatam, suo vocabulo Hyperboreorum expressere Graeci: verum autem Scandiae situm, locorumque adjacentium exploratum non habuerunt⁴⁸.

Zatem gocki termin „Nordmen”, czyli „Norman”, to w przekładzie greckim Hyperborejczyk. Ten argument językoznawczy jest oczywiście daleki od prawdy, jednak dobrze ilustruje ówczesny sposób myślenia na gruncie rodzącego się naukowego językoznawstwa. Zasadniczo więc Verelius podkreślił dwie rzeczy: identyfikację Hyperborejczyków ze Skandynawami i bliskie pokrewieństwo pradawnego języka gockiego i greckiego. Tezę o tożsamości kraju ludzi Północy z Hyperboreą powtórzył także w innej swej pracy, rozpoczętej w 1681 roku, a dokończony i wydany w 1691 roku przez Olafa Rudbecka Starszego (13 września lub 11 grudnia 1630 – 17 września 1702), gdzie znajduje się krótka notka: „Nordurlaund [...], Terra hyperboreorum, Nordland”⁴⁹. Natomiast w dwóch innych traktatach (*Epitomarum historiae Svio-Gothicae libri quatuor* i *Gothorum rerum extra patriam gestarum libri duo*), dostępnych przez lata w rękopisach, a wydanych również dopiero po jego śmierci w 1730 roku, Verelius przedstawił tezy o dominującym wpływie hyperborejskich Gotów (utożsamianych ze Szwedami) na historię Europy

⁴⁵ *Hervarar Saga På Gamml Götiska met Olai Vereli Vitolkning Och Notis*, excudit Henricus Curio, Upsalae 1671.

⁴⁶ Tamże, s. 23.

⁴⁷ Tamże, s. 11.

⁴⁸ Tamże, s. 23.

⁴⁹ O. Verelius, *Index linguae veteris scytho-scandicae sive gothicae ex vetustis aevi monumentis, maximam partem manuscriptis, collectus atque opera Olai Rudbecki editus*, [b.w.], Upsalae 1691, s. 182.

w starożytności i w średniowieczu⁵⁰. Szwedzki erudyta w swym patriotycznym zapale, odwołując się do hyperboreizmu i gotycyzmu, opisywał Szwedów jako najważniejszy lud w dziejach Europy. Innymi słowy dla Vereliusa byli oni „ponad wszystko”. W tle jego analiz znajdowało się dzieło Jordanesa *Getica*⁵¹ oraz *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum* Izydora z Sewilli. Generalnie jednak Verelius traktował zagadnienie Hyperborejczyków marginalnie, ponieważ dla niego było oczywiste, że są to mieszkańcy Skandynawii, a ściślej potomkowie Gotów. W ten sposób, nie troszcząc się o głębsze wyjaśnienia, sugerował jednoznacznie, że Goci i Szwedzi to historycznie jeden i ten sam lud. Poszedł zatem o krok dalej od Johannes Magnusa, który twierdził, że chodzi o dwa różne ludy⁵². Verelius nie poświęcił Hyperborejczykom zbyt wiele miejsca także i z tego prostego powodu, że celem jego pracy naukowej nie były analizy historyczno-geograficzne, lecz historyczno-polityczne. Badania Vereliusa należały bowiem do nurtu szwedzkiej historii historiografii, zwanego gotycyzmem, którego celem było wykazanie pierwszoplanowej roli Szwecji w historii Europy⁵³. Głównym promotorem gotycyzmu zaś było środowisko intelektualistów związanych z uniwersytetem w Uppsali. Sam Verelius należał do tzw. szkoły hyperborejskiej⁵⁴, która przyczyniła się prawdopodobnie najbardziej do rozwoju wspomnianego wyżej gotycyzmu powiązanego z kwestią hyperborejską. Koncepcja ta nie przypadkiem osiągnęła swe apogeum w XVII-wiecznej Szwecji. To przecież właśnie wówczas sprzyjające okoliczności polityczne nadały szczególne znaczenie działalności antykwarycznej. Armie szwedzkie zwyciężyły na kontynencie; wraz z pokojem westfalskim (1648), kończącym wojnę trzydziestoletnią, Szwecja zdobyła miejsce wśród wielkich mocarstw Europy. Problem polegał na znalezieniu w obrębie historii starożytnej motywów, które podbudowałyby genetycznie i ideologicznie jej nową pozycję⁵⁵. W tym kontekście utożsamienie Skandynawów, a przede wszystkim Szwedów, z Hyperborejczykami

50 Tenże, *Epitomarum historiae Svio-Gothicae libri quatuor et Gothorum rerum extra patriam gestarum libri duo*, typis Joh. L. Horn, Stockholmiae 1730. Są to *de facto* dwa różne traktaty, które w ramach tego tomu mają paginację ciągłą: *Epitomarum historiae Svio-Gothicae libri quatuor*, s. 1-198; *Gothorum rerum extra patriam gestarum libri duo*, s. 199-267.

51 Por. A. Ellenius, *Johannes Schefferus and Swedish Antiquity*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, 20 (1957), no. 1-2, s. 60.

52 Por. przyp. 19.

53 Por. J. Nordström, *De yverbornes ö. Sextonhundratalsstudier*, Stockholm 1934, s. 55-78; J. Svennung, *Zur Geschichte des Gothicismus*, passim; S. Lindroth, *Der Gotizismus und seine Bedeutung in der schwedischen Wissenschaft*, in: *Studia gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa, Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum*, Hrsg. U.E. Hagberg, Stockholm 1972 (Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien, Bd. 25), s. 12-19; J. Strzelczyk, *Goci – rzeczywistość i legenda*, s. 363-370; H. Ehrhardt, *Goticismus*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 4: *Erzkanzler bis Hiddensee*, München-Zürich 1989, sp. 1573-1575; T. Preste, *Il goticismo*, s. 473-521.

54 Por. A. Ellenius, *Johannes Schefferus and Swedish Antiquity*, s. 63.

55 Tamże, s. 73.

nabrało ogromnego znaczenia. To zręby tej właśnie ideologii wykuwała uppsalska szkoła hyperborejska. Niestety po dyskusjach uniwersyteckich na ten temat nie zachowała się żadna relacja na piśmie.

Z Verelusem, jak już wyżej zaznaczono, ściśle współpracował Rudbeck Starszy. Ten szwedzki lekarz i badacz starożytności doprowadził gotycyzm do apogeum jego rozwoju. W latach 1679-1702 napisał dzieło *Atland eller Manheim*, czyli *Atlantyda i pochodzenie ludzkości*, liczące w całości prawie 4000 stron, gdzie starał się udowodnić, że Szwecja była platońską Atlantydą, czyli kolebką cywilizacji, a jej stolicą była Uppsala. Konsekwentnie Rudbeck Starszy uznawał język szwedzki (gocki) za oryginalny język Adama, a więc za pierwotny język ludzkości, z którego pochodzi m.in. hebrajski, greka i łacina, czyli tzw. języki biblijne. Z punktu widzenia niniejszych analiz ważny jest pierwszy tom tego traktatu. Został on opublikowany w 1679 roku. Tekst napisano w dwóch równoległych kolumnach, po szwedzku i po łacinie. Język szwedzki był tutaj (jako pierwotny język ludzkości) językiem oryginału, z którego następnie Andreas Nordenhielm (27 kwietnia 1633 – 23 grudnia 1694) przełożył pierwszy tom na łacinę⁵⁶. Na temat znaczenia samego traktatu oraz jego oddziaływania napisano wiele, lecz najnowszą i najobszerniejszą syntezą w tej materii jest praca Bernda Rolinga⁵⁷. Dzieło Rudbecka Starszego rozpoczyna pozabawiona paginacji, a licząca pięć stron, dedykacja, której tytuł brzmi: *Carissime Vereli*. Dedykacja ta jednoznacznie wskazuje na podstawowe źródło inspiracji autora, którym były właśnie prace Vereliusa. W tomie tym do kwestii hyperborejskiej odnoszą się dwa rozdziały: rozdział IX: *De veteri quodam Sveoniae nomine, Insulâ Hyperboreorum*⁵⁸ oraz rozdział XXXIV: *De Apolline*, który mówi o powiązaniach między „wyspą Hyperborejczyków” a kultem Apollina na wyspie Delos i w Delfach⁵⁹. Rozdział ten kończy

56 Por. G. Eriksson, *The Atlantic Vision. Olaus Rudbeck and Baroque Science*, Canton (Mass.) 1994 (Uppsala Studies in the History of Science, vol. 19), passim; E. Hovdhaugen, *The Study of Early Germanic Languages in Scandinavia. Ihre, Stiernhielm*, in: *History of the Language Sciences. An International Handbook on the Evolution of Language from the Beginnings to the Present*, ed. S. Auroux, vol. 2, Berlin-Boston 2006 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 18, T. 2), s. 1125-1126; B. Røling, *Akademischer Hyperboreer-Kult*, s. 199; P.M. Pihlaja, *The "Northern Atlantis" Revisited. Inventing the Arctic Roots of Civilisation in Late Eighteenth-Century Paris*, in: *Visions of the North in Premodern Europe*, s. 330; P. Sandin, *Scythia or Elysium? The Land of the Hyperboreans in Early Greek Literature*, in: *Visions of the North in Premodern Europe*, s. 14.

57 B. Røling, *Odins Imperium*, vol. 1-2, passim. Por. J. Nordström, *De yverbornes ö. Sextonhundratalsstudier*, Stockholm 1934, s. 136-154; E. Ekman, *Gothic Patriotism*, s. 59-63; J. Svenbro, *L'Idéologie "gothisante" et l'"Atlantica" d'Olof Rudbeck. Le mythe platonicien et l'Atlantide au service de l'Empire suédois du XVIIe siècle*, „Quaderni di Storia”, 11 (1980), s. 121-156; P. Vidal-Naquet, *Atlantis and the Nations*, s. 314-315 i 320; G. Eriksson, *The Atlantic Vision*, s. 13-86; J. Schmidt-Voges, *De antiqua claritate*, s. 177-190; K. von See, *Nord-Glaube und Atlantis-Sehnsucht*, in: tenże, *Ideologie und Philologie. Aufsätze zur Kultur- und Wissenschaftsgeschichte*, Heidelberg 2006 (Frankfurter Beiträge zur Germanistik, Bd. 44), s. 91-117.

58 O. Rudbeckius, *Atland eller Manheim dedan Japhety afkomne / Atlantica sive Manheim, vera Japheti posterorum sedes et patria*, [t. 1], Excudit Henricus Curio, Upsalae 1679, s. 362-424.

59 Tamże, s. 755-767.

identyfikacja Szwecji z ową wyspą, którą „Graeci [...] «deorum, regum, Hyperboreorum» atque «beatorum insulam» appellaverunt”⁶⁰. Należy podkreślić, że rozdział IX opiera się bezpośrednio na fragmencie dzieła Diodora Sycylijskiego (około 90 – około 30 p.n.e.), który cytuje Hekatajosa z Abdery (IV/III wieku p.n.e.), piszącego o „wyspie Hyperborejczyków”⁶¹. Natomiast rozdział XXXIV odwołuje się głównie do fragmentu dzieła Herodota, gdzie historyk z Halikarnasu opisał ofiary przesyłane przez Hyperborejczyków na Delos⁶². Należy w tym miejscu zaznaczyć, że Rudbeck Starszy nie wskazywał wyłącznie na te dwa źródła, lecz w rozdziale IX i XXXIV przypomniał także (choć marginalnie) wielu innych autorów greckich i rzymskich, którzy pisali o Hyperborejczykach lub na tematy pokrewne. Jeśli chodzi o pisarzy greckich, są to: Homer (VIII wiek p.n.e.), Hezjod (VIII/VII wiek p.n.e.), autor hymnu homeryckiego *Do Dionizosa* (750-500 p.n.e.), Arysteasz z Prokonnesu (VII wiek p.n.e.), Ajschylos (525-456 p.n.e.), Herodot, Damastes z Sigejon (V wiek p.n.e.), Platon (428/427 – 348/347 p.n.e.), Heraklides z Pontu (około 390 – około 320 p.n.e.), Pyteasz z Marsylii (około 370 – około 310), Hekatajos z Abdery, Kallimach (około 310 – około 240 p.n.e.), Apollodor z Aten (około 180 – około 120 p.n.e.), Moschos (II wiek p.n.e.), Diodor Sycylijski, Dionizjusz z Halikarnasu (około 60 – około 7 p.n.e.), Strabon, Plutarch z Cheronei, Maksym z Tyru (II wiek n.e.), Klaudiusz Ptolemeusz, Pauzanasz, Herodian (około 170 – około 240 n.e.), Euzebiusz z Cezarei (około 260 – około 340 n.e.), Agatiasz (około 530 – około 582 n.e.), autor *Argonautica Orphica*. Pisarze łacińscy to: Cyceon (106-43 p.n.e.), Wergiliusz (70-19 p.n.e.), Horacy (65-8 p.n.e.), Liwiusz (59 p.n.e. – 17 n.e.), Owidiusz (43 p.n.e. – 17/18 n.e.), Pomponiusz Mela, Lukan (39-65 n.e.), Pliniusz Starszy, Tacyt, Justyn (II wiek n.e.), Tertulian (około 155 – około 220 n.e.), Solinus (III/IV wiek n.e.), Arnobius (zmarł około 330 n.e.), Klaudian (około 370 – około 404 n.e.), Serwiusz (IV/V wiek n.e.), Makrobiusz, Marcjanus Kapella (IV/V wiek n.e.), Kasjodor, Jordanes, Izydor z Se Willi, Adam z Bremy. Profesor z Uppsali wspomina także w kontekście Hyperborejczyków twórcę Biblii gockiej Wulfilę (około 310 – 383 n.e.), tzw. *Eddy starszej*, zwanej też

60 Tamże, s. 767.

61 Hecataeus Abderita, *Fragmenta* 264 F 7, ed. F. Jacoby, in: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, T. 3: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender)* Nr. 262-296, Leiden 1964, s. 15, 24 – 16, 23 (= Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica* II 47, 1-7, editionem primam curavit I. Bekker, alteram L. Dindorf, recognovit F. Vogel, vol. 1, Lipsiae 1888, s. 244, 19 – 246, 11). Por. M. Winiarczyk, „O Hyperborejczykach” Hekatajosa z Abdery. *Stan badań (1848-2005) i próba interpretacji*, „Meander”, 61 (2006), nr 1-2, s. 29-55; tenże, *Das Werk „Peri Hyperboreon” des Hekataios von Abdera (FGrHist 264 F 7-14). Forschungsgeschichte (1848-2005) und Interpretationsversuch*, „Eos”, 93 (2006), fasc. 1, s. 26-54; tenże, *Utopie w Grecji hellenistycznej*, Wrocław 2010 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas, vol. 3229/32), s. 50-71; tenże, *Die hellenistischen Utopien*, Berlin- Boston 2011 (Beiträg zur Altertumskunde, Bd. 293), s. 45-71.

62 Por. przyp. 43.

Eddą poetycką (VIII-XIII wiek), Snorriego Sturlusona (1179 – 23 września 1241) – autora tzw. *Eddy młodszej* lub *Eddy prozaicznej*, znanego średniowiecznego rabina Dawida Kimhiego (około 1160-1235, łac. David Kimkuis), ormiańskiego mnicha i historyka Hetuma (Haytona) z Korykos (około 1235 – około 1314, łac. Antonius Curchinus lub Hayton dominus Churchi) i weneckiego podróżnika Marco Polo (15 września 1254 – 8 stycznia 1324, łac. Marcus Polus Venetus). Obok autorów starożytnych i średniowiecznych O. Rudbeck Starszy odwołał się również do autorów renesansowych i mu współczesnych, takich jak: Nils Ragvaldsson (łac. Nicolaus Ragvaldi), Maciej z Miechowa (1457 – 8 września 1523, łac. Matthias de Miechow), w tekście znajduje się nawiązanie do dzieła *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (zatem pośrednio wskazano na jego autora, którym był Johannes Magnus), Giglio Gregorio Giraldi (13 czerwca 1479 – 2 lutego 1552, łac. Lilius Gregorius Gyraldus), Paolo Giovio (21 kwietnia 1483 – 11 grudnia 1552, łac. Paulus Jovius), Giovanni Battista Ramusio (20 lipca 1485 – 10 lipca 1557, łac. Ioannes Baptista Ramusius), Olaf Magnus (łac. Olaus Magnus), Charles Etienne (1504-1564, łac. Carolus Stephanus), Siegmund von Herberstein (łac. Sigismundus in Herberstein), Giacomo Gastaldi (około 1500-1566, łac. Iacobus Castaldi), André Thevet (1516 – 23 listopada 1590, łac. Andreas Thevetus), Gerard Mercator (5 marca 1512 – 2 grudnia 1594, łac. Gerardus Mercator), Benito Arias Montano (1527 – 6 lipca 1598, łac. Benedictus Arias Montanus), Abraham Ortelius (także: Ortels lub Wortels), Lorenz Rhodomann (5 sierpnia 1546 – 8 stycznia 1606, łac. Laurentius Rhodomannus), Josephus Justus Scaliger (5 sierpnia 1540 – 21 stycznia 1609), Alessandro Guagnini (1538-1614, łac. Alexander Guagninus), Johann Goldsmid (8 stycznia 1587 – 19 marca 1616, łac. Johannes Fabricius), Philipp Clüver (1580 – 31 grudnia 1622, łac. Philippus Cluverius), Pieter Claeissens de Jonge (około 1535-1623)⁶³, Johannes Fischer (27 marca 1546 – 26 lipca 1625, łac. Joannes Piscator), Filippo Ferrari (1551-1626, łac. Philippus Ferrarius), Johannes Buxtorf (25 grudnia 1564 – 13 września 1629, łac. Johannes Buxtorphius), Willem Janszoon Blaeu (1571-1638, łac. Guilielmus Jansonius Blavius), Johan Isaaksz Pontanus (21 stycznia 1571 – 7 października 1639, łac. Johannes Isacius Pontanus), Henry Spelman (około 1562-1641, łac. Henricus Spelmannus), Anders Bure (14 lipca 1571 – 4/24 lutego 1646, łac. Andreas Bureus), Arngrímur Jónsson (1568 – 27 czerwca 1648, łac. Arngrimus Ionas), Gerrit Janszoon Vos (1577 – 19 marca 1649, łac. Gerardus Johannes Vossius), Hendrik Hondius Młodszy (1597 – 16 sierpnia 1651, łac. Henricus Hondius II), Claude Saumaise (15 kwietnia 1588 – 3 września 1653, łac. Claudius Salmasius), Johannes Ottel von Hohe (urodzony 27 września 1542, łac. Johannes Ottelius)⁶⁴.

63 Ta identyfikacja nie jest pewna. Jednak możliwe, że chodzi o wskazanego wyżej flamandzkiego malarza i kartografa.

64 O. Rudbeckius, *Atlant eller Manheim*, s. 421. To przykład hyperborejskiej, czyli szwedzkiej długowieczności. Człowiek ten, zdaniem Rudbecka, miał żyć 115 lat.

Tekst wspomina także *Schedae Steniamae*, a zatem pośrednio odnosi się do ich autora, którym był Olaus Martini Stenius (1597-1660). Rudbeck Starszy przywołuje w owych dwóch rozdziałach jeszcze wiele innych osób. Są to: Philippe Briet (1601-1668, łac. Philippus Brietius), Johannes Canuti Lenaeus (29 listopada 1573 – 23 kwietnia 1669)⁶⁵, Nicolaus Rudbeck[ius] (5 stycznia 1622 – 9 lutego 1676)⁶⁶, Engelbertus Swensson⁶⁷, Gustavus Larsson⁶⁸, Johannes Scheffer[us] (2 lutego 1621 – 26 marca 1679), Daniel Langhorne (zmarł 10 sierpnia 1681, łac. Daniel Langhornius), Hermann[us] Conring[ius] (9 listopada 1606 – 12 grudnia 1681), Olaus Verelius, Eric Wennaesius (1641-1684, łac. Ericus Laurentii Wennaesius), Johan Hadorph (6 maja 1630 – 12 lipca 1693, łac. Johannes Hadorphius), Johannes Massa (urodzony 1630)⁶⁹, Pierre Martin de La Martinière (14 lutego 1634 – około 1676 lub 1690, łac. Petrus Martinus Martinierus), Andreas Müller Greiffenhagenius (1630 – 26 października 1694, łac. Andreas Myllerus Griffenhagenius), Johann Jacob Hofmann (11 września 1635 – 10 maja 1706, łac. Johannes Iacobus Hof(f)mannus), Carolus Lundius (8 kwietnia 1638 – 22 lutego 1715). Autor przywołał też imiona kilku zupełnie nieznanymi Szwedów. Jeden z nich to Olaus Ericksonius lub Olof Ersson, „civis Jemptionsis”⁷⁰, czyli mieszkaniec dzisiejszego Jämtland (szw. Jämtlands län), mający mu dostarczyć ciekawych informacji na temat długości życia jego rodaków, które potwierdzały tezę, że Szwecja to kraj Hyperborejczyków. Obok zaznaczonych wyżej, znanych przypadków hyperborejskiej długowieczności (Johannes Ottel von Hohe, Johannes Cantui Lenaeus, Engelbertus Swensson, Gustavus Larsson), Rudbeck Starszy wymienił również dwóch nieznanymi Szwedów. Byli to: Israel z Hofwesta⁷¹ (dziś: Håvesta), który miał żyć 156 lat, i Thorus, czyli Tor Olf(f)sson⁷², żyjący 260 lat. Przytoczone wyżej zestawienie autorów starożytnych, średniowiecznych i nowożytnych, jakimi posłużył się Rudbeck Starszy w dwóch „hyperborejskich” rozdziałach swego traktatu, pozwala na ciekawe porównania statystyczne. Zacytował 25 pisarzy greckich i bizantyńskich oraz 21 pisarzy łacińskich (rzymskich i średniowiecznych). Jednak wśród tej plejady autorów starożytnych najczęściej powtarza się imię Ptolemeusza, a następne miejsce w tej hierarchii

65 Tamże, s. 421-422. Był on arcybiskupem Uppsali i profesorem tamtejszego uniwersytetu. Tutaj posłużył jako kolejny przykład hiperborejsko-szwedzkiej długowieczności.

66 Tamże, s. 421: „nobis frater et episcopus”.

67 Tamże, s. 422: „arcis Upsalensis praefectus”. To kolejny przykład żyjącego długo Szweda.

68 Tamże: „civis Upsalensis & uxoris meae avus maternus”. To także Szwed żyjący długo i szczęśliwie.

69 Identyfikacja tej osoby jest niepewna. Chodzi prawdopodobnie o siostrzeńca Izaaka Massa, por. J. Keuning, *Isaac Massa, 1586-1643*, „Imago Mundi”, 10 (1953), s. 65-79. Por. też G. Schilder, *Development and Achievements of Dutch Northern and Arctic Cartography in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, „Arctic”, 37 (1984), no. 4, s. 493-514.

70 O. Rudbeckius, *Atlant eller Manheim*, s. 416.

71 Tamże, s. 421.

72 Tamże.

zajmują Pliniusz Starszy i Pomponiusz Mela. Rzadziej jest wspominany Herodot i Diodor Sycylijski (czyli pośrednio Hekatajos z Abdery). Inni autorzy służą jedynie jako rodzaj erudycyjnego tła. Obok tych 46 autorów ważne miejsce zajmują trzy źródła dostarczające bazy dla analiz językowych: Biblia przełożona na język gocki przez Wulfilę, *Edda poetycka* i dzieło Snorri Sturlusona jako pomniki języka staronordyckiego. Z kolei w kontekście średniowiecznej rabinistycznej egzegezy biblijnej Rudbeck Starszy wspominał Dawida Kimhiego. Do średniowiecza należy zaliczyć również Hetuma (Haytona) z Korykos i Marco Polo. To daje ostatecznie 52 źródła starożytne i średniowieczne. Obok nich pojawiają się 52 osoby, które żyły w dobie renesansu i w okresie wczesnonowożytnym. Wśród nich dominują europejscy etnografowie, geografowie i kartografowie epoki nowożytnej. Jednak 18 z owych 52 osób, czyli 34,615%, to Szwedzi: pięciu z nich to szwedzcy duchowni katoliccy i protestancy (w porządku chronologicznym: Nicolaus Ragvaldi, Johannes Magnus, Olaf Magnus, Johannes Canuti Lenaeus i Nicolaus Rudbeck), spośród których dwaj ostatni byli również związani z powstałym w 1477 roku uniwersytetem w Uppsali; siedmiu to profesorowie tej uczelni lub osoby ściśle z nim związane (w porządku chronologicznym: Anders Bureus, Olaus Stenius, Johannes Schefferus, Olaf Verelius, Eric Wennaesius, Johannes Hadorphius, Carolus Lundius); natomiast spośród pozostałych sześciu Engelbertus Swensson i Gustavus Larsson to szanowani mieszkańcy Uppsali, a Johannes Ottelius, Olaus Ericksonius, Israel z Hofwesta i Thorus (Tor) Olfs-son to nieznanymi mieszkańcy Szwecji, którzy służą autorowi *Atlantica sive Manheim* do egzemplifikacji niektórych jego tez. Godny uwagi jest również fakt, że w powyższej grupie 52 osób aż 9 jest związanych z uniwersytetem w Uppsali, a 2 (Swensson i Larsson) należą do elity tego miasta. Można więc przypuszczać, że i oni zetknęli się w młodości z tym środowiskiem uniwersyteckim. Daje to w sumie 11 (21,153%) dobrze wykształconych Szwedów na 52 wymienione wyżej nazwiska. Nie był to przypadek, lecz element metody Rudbecka Starszego. W ten sposób wskazywał on m.in. na to, że Szwedzi są nie tylko narodem prastarym i czcigodnym, lecz także przewodzą współczesnej mu elicie intelektualnej Europy. Ponadto dzięki tej metodzie odwołał się on do osiągnięć współczesnej sobie nauki oraz do dowodów empirycznych, które znalazł w samej Szwecji. Natomiast spośród autorów antycznych nie przypadkiem wyróżnił Ptolemeusza. Ten bowiem stosował metodę pomiaru ziemi (*γεωμετρία* = *mensuratio terrae*), czyli metodę matematyczną, którą preferował także Rudbeck Starszy⁷³ i która miała prawdopodobnie uwiarygodnić jego wywody. Jednak z drugiej strony, powołując się często na Ptolemeusza, szwedzki uczyony nie mógł realnie wykorzystać jego metody. Przeszkadzał w tym

73 Por. P. Kochanek, *Schematy ekumeny w literaturze patrystycznej w kontekście klasycznych schematów zamieszkałej ziemi*, „Vox Patrum”, 30 (2010), t. 55, s. 308-309; tenże, *Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej „portolany” w starożytności*, w: *Tworzenie iluzji społecznych. Wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Lublin 2012 (Studia nad Wiedzą, t. 4), s. 73-74.

ideologiczno-polityczny cel, jaki przyświecał jego dziełu. W konsekwencji Rudbeck Starszy postawił na wyniki badań współczesnej sobie nauki. Pokazuje to dobrze równowaga między autorytetami antycznymi i średniowiecznymi a nazwiskami późniejszych badaczy. Jest to stosunek 52:52.

Liczba autorów, zarówno antycznych, jak i nowożytnych, jest w przedmiotowych dwóch rozdziałach bardzo duża, dlatego Rudbeck Starszy zwykle nie cytował ich opinii wprost. Można domniemywać, że było to przynajmniej w przypadku autorów starożytnych niepotrzebne ze względu na wysoki poziom wykształcenia klasycznego ówczesnych szwedzkich elit intelektualnych, do których autor adresował swój traktat. Należy również podkreślić, że mimo częstego cytowania Ptolemeusza autor w najważniejszej dla swej linii argumentacji kwestii powołał się na Diodora Sycylijskiego i dowodził, że wspomniana przez niego „wyspa Hyperborejczyków” to „aliud Sveoniae nomen”⁷⁴. Innymi słowy: „insula Hyperboreorum sive Sveonia”⁷⁵. Raz nawet w omawianym tutaj rozdziale dziewięcym precyzuje to zagadnienie, pisząc, że Szwedzi to Hyperborejczycy, a centrum ich wyspy to Uplandia⁷⁶, a zatem region, którego najważniejszym miastem była Uppsala, gdzie Johannes Magnus lokował wspomnianą wyżej pogańską świątynię. W rozdziale tym szwedzki erudyta przypomniał też kilka razy osobę Vereliusa⁷⁷, któremu już w dedykacji umieszczonej na początku swego traktatu oddał swego rodzaju hołd. Stało się tak dlatego, że Rudbeck Starszy przejął od swego uniwersyteckiego kolegi metodę językoznawczą, dzięki której starał się wykazać chronologiczne pierwszeństwo języka szwedzkiego przed wszystkimi innymi językami. W przypadku „wyspy Hyperborejczyków” odwoływał się wielokrotnie do tezy, że język gocki (traktowany jako protoszwedzki) należy uznać za swego rodzaju źródło wielu terminów greckich⁷⁸. Dotyczyło to również terminu „Hyperborejczycy” – „in origine nominis Hyperboreorum deducendâ ex lingua potius Gothica quam Graeca”⁷⁹. Czyli pośrednio Rudbeck Starszy odwołał się do przedstawionej wyżej tezy językoznawczej Vereliusa⁸⁰. Warto w tym kontekście raz jeszcze podkreślić fakt, że Rudbeck podobnie jak Verelius pisał w okresie, gdy Szwecja była niekwestionowanym europejskim mocarstwem. Obaj autorzy, kierowani patriotyzmem, budowali z jednej strony ideologiczno-historyczne fundamenty dla uzasadnienia genezy mocarstwowości swej ojczyzny, z drugiej zaś strony starali się na bazie mitu hyperborejskiego przedstawić protestancką Szwecję jako naród wybrany od zarania historii ludzkości. Dzieło

⁷⁴ O. Rudbeckius, *Atländ eller Manheim*, s. 365.

⁷⁵ Tamże, s. 373 i 376.

⁷⁶ Tamże, s. 370.

⁷⁷ Tamże, s. 400, 406, 409, 419 i 423-424.

⁷⁸ Tamże, s. 363, 364, 368, 370, 372, 390, 395-397, 399, 406-409 i 417-419.

⁷⁹ Tamże, s. 414.

⁸⁰ Por. przyp. 47-48.

Rudbecka Starszego dało historii historiografii szwedzkiej skończony i zamknięty system, którego integralną częścią byli Hyperborejczycy rozumiani jako Goci i ich potomkowie, czyli Szwedzi. W ten sposób hyperboreizm stał się etyczno-moralnym zwieńczeniem gotycyzmu. Tezy językoznawcze zaś, dotyczące starożytności języka gockiego, miały na celu utożsamienie genezy Hyperborejczyków z genezą ludzkości jako takiej.

Warto zwrócić także uwagę na fakt, że Rudbeck Starszy poprzez wymienienie 25 pisarzy greckich i bizantyńskich oraz 21 pisarzy łacińskich (rzymskich i średniowiecznych) w kontekście swych wywodów na temat skandynawskich Hyperborejczyków zasugerował, że byli oni przedmiotem wielowiekowej dyskusji, prowadzonej w ramach kultury greckiej i rzymskiej. To ten lud wychwalano ze względu na wzniosłe wartości etyczno-moralne, którym hołdował, oraz na wybraństwo, którym zaszczylił go Apollo – przewodnik Muz, opiekunek nauk i sztuk. Idąc dalej tropem owego apollińskiego wybraństwa, dochodzi się do oczywistego wniosku, że to starożytni hyperborejscy Szwedzi, a nie starożytni Grecy, byli twórcami głębokiego i oryginalnego dorobku intelektualnego oraz systemu religijnego, którego geneza sięgała biblijnego zarania ludzkości. System Rudbecka Starszego z jednej strony umieszczał Szwedów na szczycie europejskiej drabiny cywilizacyjnej, z drugiej jednak strony był on przeciążony elementami nacjonalistycznej fantazji. Stąd, jak łatwo się domyślić, miał zarówno zwolenników, jak i przeciwników. System ten, budując poczucie narodowej dumy, tworzył zarazem swego rodzaju szwedzką „starożytność bajeczną”. Do eminentnych zwolenników wizji Rudbecka Starszego należał m.in. jego szwagier Lundius, który uważał go za uczonego „stupendae eruditionis”⁸¹. Natomiast Skandynawię określał mianem „insignis Hyperboreorum insula”⁸², a jej mieszkańców charakteryzował jako „iustissimos, virtutibus praedicandos, moribus eximios”⁸³. Podkreślał również, że to właśnie funkcjonujący jako organiczna jedność („unum corpus”) Goci i Szwedzi stworzyli „antiquissimum totus orbis [...] regnum”⁸⁴. Zwolennikiem tej hipotez był także, wspomniany już wyżej, Peringskiöld⁸⁵. Koncepcję ojca przyjął również jego syn Olaf Rudbeck Młodszy (15 marca 1660 – 23 marca 1740). Wśród wielu jego prac najważniejsza w niniejszym kontekście jest *Atlantica illustrata*, w której utożsamił Skandynawię, wyspę Hyperborejczyków, z Atlantydą, dodając „ultima Thule vel Atlantica”⁸⁶. Przytoczone tutaj przykłady wpływowych zwolenników myśli Rudbecka

81 C. Lundius, *Dissertatio de legibus Hyperboreis* I 4, excudit Henricus Curio, Upsalae 1687, s. 13.

82 Tamże.

83 Tamże, s. 12.

84 Tamże, II 2, s. 19.

85 Por. przyp. 40.

86 O. Rudbeckius Filius, *Atlantica illustrata, sive illustrium, nobilium, principum atque regum insula, ubi et prisci Hesperidum Horti*, Literis Wernerianis, Upsalis 1733, s. 16. Por. tamże, s. 19, 42 i 43. Teza, która utożsamiała Thule ze Skandynawią, nie była nowa. Sugestia taka znajduje się bowiem już u Prokopiusza z Cezarei (około 500 – około 565), por. Procopius Caesariensis, [*Bella*] VI 15, 4-36, in: tenże, *History of the War*, Books 5-6,

Starszego to tylko krótki fragment długiej listy jego ideowych kontynuatorów. W gruncie rzeczy bowiem uczone ten stworzył w historiografii szwedzkiej wpływowy nurt, niekiedy nazywany rudbeckianizmem.

Analiza pism szwedzkich propagatorów gotycyzmu i hyperboreizmu w porządku chronologicznym powoduje pewne problemy. Ten fakt ujawnił się już wyżej w przypadku Vereliusa. Chodzi o to, że niektóre dzieła tego uczonego ukazały się drukiem dopiero po jego śmierci. Były jednak bez wątpienia znane uniwersyteckim kolegom Vereliusa w rękopisach jeszcze za życia autora. Podobnie jest w przypadku Georga Stiernhielma (7 sierpnia 1598 – 22 kwietnia 1672), szwedzkiego lingwisty, matematyka i poety, który przez wiele lat pełnił różne funkcje w administracji państwowej. Zajmował się on także geografją historyczną. Jego żoną była Cecylia Bure, siostrzenica Johana Burego (15/25 marca 1568 – 23 października 1652, łac. Johannes Bureus), cenionego szwedzkiego językoznawcy i badacza runów. Choć Stiernhielm urodził się znacznie wcześniej niż Verelius i Rudbeck Starszy, to jego podstawowe dzieło z zakresu geografii historycznej, *Anticluverius*, zostało opublikowane dopiero trzynaście lat po jego śmierci, w 1685 roku. Warto jednak podkreślić, że traktat ten został napisany, jak informuje nota na końcu tego tekstu, „die 16. Martij 1669”⁸⁷, a więc chronologicznie wcześniej niż prace Vereliusa i Rudbecka Starszego. *Anticluverius* funkcjonował zatem przez około szesnaście lat w formie rękopisu i prawdopodobnie był dobrze znany w kręgach uniwersyteckich Uppsali. Został wydany drukiem wraz z krótkim pismem zatytułowanym *De Hyperboreis dissertatio*⁸⁸, którego data powstania nie została zaznaczona. Jest możliwe, że Stiernhielm napisał obie te rozprawy w tym samym czasie. Jednak poświęcając zagadnieniu Hyperborejczyków osobne pismo, rozdzielił on wyraźnie dwie kwestie: gotycyzm i hyperboreizm. Podział ten mógł być uzasadniony tym, że gotycyzm to rodzaj

trans. H.B. Dewing, London-New York (The Loeb Classical Library, vol. 107), s. 414-424. Por. też S. Doleżal, „Thulé” a „Scandza” u Jordana a souwislosti s Procopiem, „Listy Filologicke”, 134 (2011), Čis. 3-4, s. 285-307. Z kolei w 1673 roku Sven Karlström (około 1650-1684) przedstawił na uniwersytecie w Uppsali rozprawę doktorską, której promotorem był Magnus Celsius (16 stycznia 1621 – 5 maja 1679): S. Karlstromius, *De Thule veterum, et Hyperboreis dissertatio*, Typis Wankivianis, [Holmiae] 1673. Jej rozdział trzeci nosi tytuł *Caput tertium. Thulen veterum Scandinaviam esse ostendit* (s. 44-65). Natomiast rozdział piąty został zatytułowany *De Hyperboreis* (s. 94-120) i kończy się jednoznaczną konkluzją: „Thule Scandinavia est, et eius incolae Hyperborei” (s. 120). Również dysertacja doktorska, którą w 1690 roku obronił Arvid Boroenus, a której promotorem był Petrus Lagerlöf (4 listopada 1648 – 7 stycznia 1699), zawiera tę tezę, por. A. Boroenus, *Dissertatio academica de Scandianorum rebus maritimis* I 1, Imprimebat Joh. Georg. Eberdt, Holmiae 1690, s. 4-5. Por. też P. Sjökvist, *Petrus Lagerlöf Instructing on Gothicism*, in: *Apotheosis of the North*, s. 63-76.

87 G. Stiernhielmus, *Anticluverius sive scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum. Gentis gothicae originem et antiquissimam in Scandia vel Scandinavia sedem vindicans*, in: tenże, *Anticluverius sive scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum. Gentis gothicae originem et antiquissimam in Scandia vel Scandinavia sedem vindicans, ut & eiusdem De Hyperboreis dissertatio brevis. Opuscula posthuma indice aucta*, Sumptibus & Typis Henrici Keyzers], Holmiae 1685, s. 128.

88 Tenże, *Anticluverius*, s. 1-128 oraz tenże, *De Hyperboreis dissertatio*, s. 129-169.

szwedzkiej patriotycznej doktryny geopolitycznej, która miała wspierać mocarstwowe ambicje tego skandynawskiego królestwa. Natomiast hyperboreizm to doktryna wspierająca protestantyzm w polemice z katolicyzmem. Doktryna ta odnosiła się zatem nie tylko do Szwecji, lecz przynajmniej teoretycznie mogła zainteresować wszystkie europejskie państwa protestanckie. Dzięki więc hyperboreizmowi intelektualiści szwedzcy manifestowali swego rodzaju otwarcie na ówczesne problemy międzynarodowe i łagodzili tym samym głęboko patriotyczny, by nie powiedzieć nacjonalistyczny, wydźwięk gotycyzmu. W rozprawie *Anticluverius*, która składa się z trzech odrębnych dysertacji⁸⁹, Stiernhielm polemizował z opiniami Clüvera zawartymi w *Germania antiqua*, traktacie opublikowanym w 1616 roku. Jedną z przyczyn, która skłoniła Stiernhielma do dyskusji z tezami Clüvera, był prawdopodobnie fakt, że Clüver wyraźnie marginalizował rolę Gotów zarówno w aspekcie geograficznym, jak i geopolitycznym. Ich charakterystyka znajduje się w XXXIV rozdziale trzeciej księgi *Germania antiqua*, który nosi tytuł: *De Gothonibus, qui & Gotones, & Gutones, & Guttones, Gythones, Gothi, & Gotthi, item de Gepidis*⁹⁰. Clüver uważał Gotów za niewielkie plemię germańskie⁹¹, które zamieszkiwało obszary u ujścia Wisły („ad Vistulae ostia”)⁹², a ściślej w posiadaniu Gotów miała być część współczesnych Clüverowi Prus Królewskich i Prus Wschodnich w trójkącie między Gdańskiem, Bydgoszczą i Królewcem⁹³. Clüver uważał jednocześnie, że zarówno *Getica* Jordanesa⁹⁴, jak i odwołujący się do niego traktat Johanna Magnusa *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*⁹⁵, to pisma oderwane od realiów historycznych. Niemiecki geograf kwestionował szczególnie dwa sformułowania Jordanesa odnoszące się do Skandynawii: „vagina gentium” i „officina nationum”⁹⁶. Natomiast, opierając się na autorach starożytnych, F. Clüver dowodził, że już wówczas istniał handel bursztynem między ujściem Wisły a Grecją⁹⁷, którego centrum jeszcze przed czasami Herodota miało się znajdować w Gdańsku⁹⁸. Pisząc w ten sposób o „szlaku bursztynowym”, Clüver oddawał hołd swemu rodzinnemu miastu. Jednak zawarta w XXXIV rozdziale trzeciej księgi *Germania antiqua* charakterystyka Gotów była ciężkim ciosem wymierzonym

89 *Dissertatio prima. Qui Gothi? Et quae vera Gothorum patria & antiquae sedes?*, s. 1-85; *Dissertatio secunda. An Gothi & Sveones Scythae vel Celtae?*, s. 86-108; *Dissertatio tertia. An Scandia Germaniae sit pars, vel rectè eidem accenseri possit?*, s. 108-128.

90 Ph. Cluverius, *Germaniae antiquae liber tertius*, Lugduni Batavorum, Elzevirius, apud Ludovicum Elvzerium, Lugduni Batavorum, 1616, s. 128, 5 – 141, 45.

91 Tamże, s. 130, 11; s. 131, 48-49; s. 134, 12-13.

92 Tamże, s. 128, 29; s. 133, 45; s. 134, 22; s. 135, 1. 30-31.

93 Tamże, s. 128, 54 – 129, 18. Por. s. 128, 45-50.

94 Tamże, s. 132, 1; s. 133, 52; s. 140, 53-54.

95 Tamże, s. 133, 36-39.

96 Tamże, s. 132, 7-8. 14; s. 133, 33; s. 140, 45. Por. Iordanes, *Getica* IV 25, ed. Th. Mommsen, s. 60, 6-7.

97 Ph. Cluverius, *Germaniae antiquae liber tertius*, s. 137, 47 – 138, 4.

98 Tamże, s. 139, 34-39.

w narodową dumę Szwedów. W tej sytuacji łatwo zrozumieć reakcję Stiernhielma. Jego *Anticluverius* rozpoczyna następujące zdanie:

Gentis Gothicae [...] sedes et patria [...] antiquissima et hereditaria, est Gothia, quam hodie etiamnum incolunt, in immensa illa peninsula, gentium vagina, Scandia sita, intra fines regni Sueciae, quod ex duobus diversorum nominum, unius verò originis & linguae populis, Sveonibus & Gothis, jam olim in unum coaluit⁹⁹.

Ta forma inwokacji poprzez użycie zwrotu „gentium vagina” nawiązuje z jednej strony jednoznacznie do dzieła Jordanesa *Getica*¹⁰⁰, z drugiej strony zaś wchodzi w bezpośrednią polemikę z tezami Clüvera. Ponadto autor utożsamia tutaj dwie nacje Gotów i Szwedów, podkreślając tym samym, że chodzi o jeden wielki i dobrze wpisany w historię naród. *Anticluverius* generalnie polemizuje z antygotyzmem Clüvera. Natomiast krótkie pismo *De Hyperboreis dissertatio* miało na celu skorygowanie jego koncepcji hyperboreizmu. Stiernhielm wyszedł tutaj od opinii Diodora Sycylijskiego¹⁰¹ i Stefana z Bizancjum (VI wiek n.e.)¹⁰², którzy z kolei cytują fragment zaginionego pisma Hekatajosa z Abderi na temat „wyspy Hyperborejczyków”, i stwierdził, że jest nią Skandynawia¹⁰³. Jednak dla zachowania wewnętrznej spójności swej polemiki Szwed nawiązał również do dzieła Clüvera¹⁰⁴, pisząc, że niektórzy „Hyperboreos vocarunt, generali nomine, omnes, qui Boream versus cis Alpes habitarunt: Gallos, Germanos, Britannos, quos aliàs Celtas”¹⁰⁵. Autor nie akceptuje oczywiście tej tezy. Dla Stiernhielma ważna była jego ojczyzna, którą uważał za prawdziwą ziemię Hyperborejczyków. To tu znajdowała się ich wspaniała świątynia w Uppsali¹⁰⁶, opisana dokładnie już przez Johannes Magnusa¹⁰⁷. Stiernhielm podkreślił także, że język gocki należy uważać za pierwotny język ludzkości z woli Bożej: „linguam [...] primigeniam, volente Deo”¹⁰⁸. To stwierdzenie nie jest oryginalne. Mieści się ono w szerokim nurcie prowadzonych od XVI wieku spekulacji na temat hierarchii

99 G. Stiernhielmus, *Anticluverius*, s. 1.

100 Por. L. Arrhenius, *Σχέδιασμα historicum probans Scandinaviam verè vaginam gentium*, Typis Merckelianis, Holmiae 1728. Por. też R.W. Rix, *The Barbarian North in the Medieval Imagination. Ethnicity, Legend, and Literature*, London 2015 (Routledge Studies in Medieval Religion and Culture, vol. 11), s. 28-49; S. Donecker, *The “Vagina nationum” in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, s. 309-312.

101 Por. przyp. 61.

102 Hecataeus Abderita, *Fragmenta* 264 F 11, ed. F. Jacoby, in: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III/A, s. 17, 5-6 (= Stephanus Byzantinus, *Ethnicorum quae supersunt*, ed. A. Meineke, Berolini 1849, s. 264, 12-14, s.v. Ἐλιξία).

103 G. Stiernhielmus, *De Hyperboreis dissertatio*, s. 129-130, 134-136 i 138.

104 Ph. Cluverius, *Germaniae antiquae liber primus*, s. 22, 24-29.

105 G. Stiernhielmus, *De Hyperboreis dissertatio*, s. 129-130. Por. tamże, s. 138.

106 Tamże, s. 139 i 145. Por. A. Ellenius, *Johannes Schefferus and Swedish Antiquity*, s. 62.

107 Por. przyp. 23.

108 G. Stiernhielmus, *De Hyperboreis dissertatio*, s. 140. Por. T. Preste, *Il goticismo*, s. 477.

języków narodowych¹⁰⁹. Jednak powołanie się na wolę Bożą jest wyraźnym nawiązaniem do idei narodu wybranego. Stiernhielm zauważył także, że kraj Hyperborejczyków od najdawniejszych czasów łączyły z Grekami stosunki handlowe oparte na przyjaźni obu narodów¹¹⁰. W ten sposób starał się niejako zaadaptować na potrzeby swego wykładu tezę Clüvera o „szlaku bursztynowym”. Można się domyślać, że owocem tej właśnie przyjaźni było przyjęcie przez Greków nazwy Hyperborejczycy, co Stiernhielm tłumaczy w następujący sposób:

„Ner” enim „Nord” & „Niord”, nostra lingua Boream significat, & hinc „Norrenar/Nordungar/Nordlingar & Normán” vocamur populi „Boreales”; quos antiqui „Hyperboreorum” appellatione insigniverunt¹¹¹.

Nazwa ta jest więc grecką kalką językową z gockiego. W swej krótkiej rozprawie na temat Hyperborejczyków szwedzki autor zacytował około 30 starożytnych autorów greckich i łacińskich, którzy bezpośrednio lub pośrednio pisali o tym północnym ludzie. W ten sposób, podobnie jak Clüver, oparł swoje wywody na starożytnych, niekwestionowanych autorytetach, spełniając z jednej strony wymóg naukowości swoich czasów, z drugiej strony zaś przedstawiając diametralnie różną od niemieckiego geografa interpretację tych samych źródeł. Traktat *De Hyperboreis dissertatio* obok wymienionych wyżej zagadnień kładzie duży nacisk na kwestię cyklicznych (co 19 lat) wizyt Apollina w kraju Hyperborejczyków, co eksponuje bardzo mocno religijny aspekt hyperboreizmu Stiernhielma¹¹². Generalnie Stiernhielm jest chronologicznie pierwszym XVII-wiecznym szwedzkim propagatorem gotycyzmu i hyperboreizmu w ich dojrzałej postaci. Warto również dodać, że wraz z Vereliusem oraz kilkoma innymi wybitnymi uczonymi szwedzkimi należał do utworzonego w 1666 roku Collegium Antiquitatum¹¹³. Celem tego kolegium były badania i gromadzenie źródeł materialnych, dotyczących historycznego dziedzictwa Szwecji. W tym kontekście należy również widzieć polemikę Stiernhielma z Clüverem.

Do tez swoich rodaków nawiązywał Lars I. Eling (12 marca 1641 – 11 marca 1688), również profesor uniwersytetu w Uppsali, w swym wydanym trzy lata po śmierci traktacie *Historia graecae linguae*. Eling przejął bez zastrzeżeń tezę Rudbecka Starszego (a właściwie tezę Stiernhielma-Vereliusa-Rudbecka), w myśl której język gocki był nie

109 Por. U. Eco, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Roma-Bari 1993 (Fare l'Europa), s. 83-127; P. Burke, *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge 2004 (The Wiles Lectures), s. 23-25; T. Preste, *Il goticismo*, s. 477.

110 G. Stiernhielmus, *De Hyperboreis dissertatio*, s. 140 i 144.

111 Tamże, s. 146.

112 Tamże, s. 147-169.

113 Por. A. Ellenius, *Johannes Schefferus and Swedish Antiquity*, s. 61; T. Preste, *Il goticismo*, s. 514.

tylko wcześniejszy od greki¹¹⁴, lecz także był podstawą wszystkich innych języków¹¹⁵. Włączył też w swój wykład delikatną aluzję do pogańskiej świątyni w Uppsali, którą, idąc za sugestiami Rudbecka Starszego, potraktował jako świątynię Apollina¹¹⁶.

Zakończenie

Tytułowy *homo hyperboreus* to określenie będące swego rodzaju skrótem myślowym, który dziś można odnieść do wielkomocarstwowej ideologii szwedzkiej, dominującej w XVII-wiecznej historii historiografii i językoznawstwie tego królestwa. Jego elementem konstytutywnym miał być fakt, że język gocki, a co za tym idzie szwedzki, uznano za pierwotny język ludzkości. Był on więc językiem Adama. W konsekwencji stał najwyższym w hierarchii języków, ponieważ to Stwórca dokonał wyboru tego języka jako języka pierwszego człowieka. Tym samym zaś Szwedzi jawili się jako naród wybrany, któremu z racji tegoż wybraństwa należała się specjalna pozycja w hierarchii narodów, a ściślej – najwyższy szczebel w tej międzynarodowej strukturze. Termin „Hyperborejczycy” to tylko grecka kalka słowa „Normanowie”. Wszystko, co pisarze greccy przekazali na temat tego ludu, wskazuje, że przewyższał on Greków pod każdym względem i stanowił dla nich swego rodzaju niedościgły wzór: życie długie i szczęśliwe, niezmacone cierpieniem, przepelnione czcią dla Apollina (mistrza Muz – patronek nauk i sztuk), zakończone zaś wyborem momentu własnej śmierci. *Homo hyperboreus* żył więc niejako poza powszechnie przyjmowanymi kategoriami dobra i zła. Nie troszczył się też o to, co jest po drugiej stronie życia: czciciel Apollina był od tego wolny. To wzorcowy model nadczłowieka, który stał się inspiracją dla następnych pokoleń, m.in. dla Friedricha Nietzschego (15 października 1844 – 25 sierpnia 1900) i Martina Heideggera (26 września 1889 – 26 maja 1976). Pierwszy z nich w swym *Antychryście*, napisanym w 1888 roku, a opublikowanym po raz pierwszy w 1895 roku, w którym podjął próbę krytyki chrześcijaństwa, napisał w pierwszym paragrafie:

Spójrzmy sobie w twarz. Jesteśmy hiperborejami – wiemy dość dobrze, jak na uboczu żyjemy. „Ani lądem, ani wodą nie znajdziesz drogi do hiperborejów”: to wiedział o nas już Pindar. Poza Północą, lodem, śmiercią – nasze życie, nasze szczęście... Odkryliśmy szczęście, znamy drogę, znaleźliśmy wyjście z całych tysiącleci Labiryntu¹¹⁷.

114 L.I. Elingius, *Historia graecae linguae*, cum praefatione Adami Rechenbergi, Impensis Joh. Frid. Gleditsch, Lipsiae 1691, s. 56: „litterae Graecorum suam originem runis Gothorum debent”.

115 Tamże, s. 55.

116 Tamże, s. 60.

117 F. Nietzsche, *Antychryst. Przemiany wszelkich wartości, przedmowa i księga pierwsza*, tłum. L. Staff, Warszawa

Hyperborejczycy, czyli Nadpółnocni, to w odczuciu Nietzschego ludzie, którzy wyzwolili się z okowów chrześcijańskiej wizji świata, czyli „z całych tysiącleci Labiryntu”. Jak trudna to droga, podkreśla cytat z X *Ody pytyjskiej* Pindara (522/518 – około 438 p.n.e.)¹¹⁸. Ta swoista aluzja do Hyperborejczyków nie dziwi u filologa klasycznego tej miary co Nietzsche, który na bazie wielkiego, klasycznego toposu literackiego budował swą koncepcję nadczłowieka. Nadpółnocni, żyjący w aurze boskiego wybraństwa, dobrze nadawali się do tej roli. Jednak w XVII-wiecznej, szwedzkiej koncepcji wybraństwa podstawową rolę odgrywały dwie doktryny: gotycyzm i hyperboreizm. Pierwsza z nich odnosiła się do geopolitycznego i militarne go aspektu szwedzkich aspiracji wielkomocarstwowych, druga zaś do aspektu etyczno-moralnego. Ten ostatni sugerował jednoznacznie, że do roli wiodącego mocarstwa predestynuje Szwedów ich wysoki poziom człowieczeństwa. W tle jest oczywiście wyraźnie widoczne odniesienie do protestantyzmu i jego polemiki z katolicyzmem w kontekście nienawiści, jaką wygenerowała wojna trzydziestoletnia, której cień padł na cały XVII wiek. Nietzsche poszedł znacznie dalej niż Szwedzi w XVII wieku, używając hyperborejskiego toposu jako synonimu odrzucenia chrześcijaństwa jako takiego. Szwedzka wielkomocarstwowa ideologia zaczęła schodzić w niebyt po klęsce w tzw. wielkiej wojnie północnej (1700-1721), która wykluczyła to państwo z grona mocarstw europejskich. Pozostały tylko liczne traktaty historyczne i językoznawcze, dowód erudycyjnej fantazji ich twórców.

1907 (Dzieła Fryderyka Nietzschego, t. 8), s. [5]. W oryginale niemieckim tekst ten wygląda następująco: „Sehen wir uns in's Gesicht. Wir sind Hyperboreer – wir wissen gut genug, wie abseits wir leben. «Weder zu Lande noch zu Wasser wirst du den Weg zu den Hyperboreern finden»: das hat schon Pindar von uns gewusst. Jenseits des Nordens, des Eises, des Todes – unser Leben, unser Glück... Wir haben das Glück entdeckt, wir wissen den Weg, wir fanden den Ausgang aus ganzen Jahrtausenden des Labyrinth” (F. Nietzsche, *Der Antichrist. Versuch einer Kritik des Christenthums*, in: tenże, *Der Fall Wagner. Götzen – Dämmerung. Nietzsche contra Wagner. Der Wille zur Macht (I. Buch: Der Antichrist). Dichtungen*, Leipzig 1899 (Nietzsche's Werke, Bd. 8), s. 217). Fragment tego cytatu, a dokładnie zwrot „Wir sind Hyperboreer” znajduje się w tytułach niektórych artykułów, por. R. Sinnerbrink, “We Hyperboreans”. *Platonism and Politics in Heidegger and Nietzsche*, „Contretemps”, 2002, no. 3, s. 161; J. Malpas, “We Hyperboreans”. *Toward a Nietzschean Topography*, in: *Individual and Community in Nietzsche's Philosophy*, ed. J. Young, Cambridge 2014, s. 195.

118 Pindarus, *Pythia* X 29-30, ed. J. Sandys, Cambridge (Mass.)-London 1968 (The Loeb Classical Library, vol. 56), s. 290: „ναυσι δ' οὔτε πείζεις ἰών <κεν> εὔροις ἐς Ἵπερβορέων ἀγῶνα θαυματῶν ὁδόν”.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- Ambrosius Mediolanensis, *De fide ad Gratianum Augustum*, ed. O. Faller, Vindobonae 1962 (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, vol. 78) (= Patrologia Latina, t. 16, szp. 549A-726D).
- Arrhenius L., *De templo Upsala, idololatriae quondam per septentrionem sede*, Excudit Henricus Keyser, Upsalis 1698.
- Arrhenius L., *Σχεδιασμα historicum probans Scandinaviam verè vaginam gentium*, Typis Merckelianis, Holmiae 1728.
- Boroenius A., *Dissertatio academica de Scandianorum rebus maritimis*, Imprimebat Joh. Georg. Eberdt, Holmiae 1690.
- Bremen A. von, *Hamburgische Kirchengeschichte*, Hrsg. B. Schmeidler, 3 Aufl., Hannover-Leipzig 1917 (Scriptores Rerum Germanicarum ad Usus Scholarum, vol. [2]).
- Claudius Ptolemaeus, *Geographia*, ed. C.F.A. Nobbe, vol. 2, Lipsiae 1845.
- Cluverius Ph., *Germaniae antiquae libri tres*, Apud Ludovicum Elvizerium, Lugduni Batavorum 1616.
- Die Fragmente der griechischen Historiker*, T. 3: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender) Nr. 262-296*, Hrsg. F. Jacoby, Leiden 1964.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, editionem primam curavit I. Bekker, alteram L. Dindorf, recognovit F. Vogel, vol. 1-2, Lipsiae 1888-1890.
- Ebbendorffer de Haselbach T., *Chronicon Austriae*, ed. H. Pez, Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii Filii B., *Austriae* 1725, szp. 689A-986C (Scriptores Rerum Austriacarum, vol. 2).
- Elingius L.I., *Historia graecae linguae, cum praefatione A. Rechenbergi*, Impensis Joh. Frid. Gleditsch, Lipsiae 1691.
- Ericus Olai, *Chronica regni Gothorum*, textkritische Ausgabe E. Heuman, J. Öberg, Stockholm 1993 (Studia Latina Stockholmiensia, vol. 35).
- Grotius H., *Prolegomena*, in: *Historia Gotthorum, Vandalorum, & Langobardorum. Ab Hugone Grotio partim versa, partim in ordinem digesta. Praemissa sunt ejusdem Prolegomena. Ubi Regum Gotthorum ordo & Chronologia, cum Elogiis. Accedunt Nomina Appellativa & verba Gotthica, Vandalica, Langobardica, cum Explicatione*, apud Ludovicum Elzevirium, Amstelodami 1665, s. 1-70.
- Hecataeus Abderita, Fragmenta 264*, in: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, T. 3: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender) Nr. 262-296*, Hrsg. F. Jacoby, Leiden 1964, s. 11, 4 – 64, 19.
- Herberstain S. in, *Rerum Moscoviticarum commentarii*, per Ioannem Oporinum, Basileae 1549.
- Herodotus, *Historiae*, ed. A. Holder, vol. 1, Lipsiae 1886.
- Hervarar Saga På Gammal Götska met Olai Vereli Vttolkning Och Notis*, excudit Henricus Curio, Upsalae 1671.
- Iordanes, *Getica*, ed. Th. Mommsen, in: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, vol. 5/1, Berolini 1882 (reprint: Berolini 1961), s. 53-138.

- Isidorus Hispalensis, *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum ad a. DCXXIV*, ed. Th. Mommsen, in: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, vol. 11, Berolini 1894, s. 267-303.
- Ioannes de Segovia, *Historia gestorum generalis synodi Basiliensis*, vol. 1: *Libri I-XII*, ed. E. Birk, Vindobonae 1873 (Monumenta Conciliorum Generalium Decimi Quinti, vol. 2: Concilium Basiliense).
- Karlstromius S., *De Thule veterum, et Hyperboreis dissertatio*, Typis Wankivianis, [Holmiae] 1673.
- Lexicon geographicum*, ed. Ph. Ferrarius, Ex officina Rogeri Danielis, Londini 1657.
- Lexicon geographicum*, ed. Ph. Ferrarius, M.A. Baudrand, Apud Franciscum Muguët, Parisiis 1670.
- Lundius C., *Dissertatio de legibus Hyperboreis*, excudit Henricus Curio, Upsalae 1687.
- Magnus J., *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, apud Ioannem Mariam de Viottis, Romae 1554.
- Magnus O., *Historia de gentibus septentrionalibus*, apud Ioannem Mariam de Viottis, Romae 1555.
- Messenius J., *Scandia illustrata, seu chronologia de rebus Scandiae, hoc est, Sueciae, Daniae, Norvegiae, atque una Islandiae, Gronlandiae, tam ecclesiasticis quam politicis; à mundi Cataclysmo, usque annum Christi MDCXII gestis*, vol. 1: *Ab ipso mundi eluvio, usque annum salutis humanae, M.C.L. procedens*, primum edita, et observationibus aucta à Johanne Peringskiöld, typis Olavi Enaei, Stockholmiae 1700.
- Ortelius A., *Synonymia geographica*, ex officina Christophori Plantini, Antverpiae 1578.
- Ortelius A., *Thesaurus geographicus*, officina Christophori Plantini, Antverpiae 1587.
- Ortelius A., *Thesaurus geographicus*, recognitus et auctus, ex officina Plantiniana, Antverpiae 1596.
- Pindar, *The Odes Including the Principal Fragments*, introduction, transl. J. Sandys, Cambridge (Mass.)-London 1968 (The Loeb Classical Library, vol. 56).
- Procopius [Caesariensis], [Works], vol. 3: *History of the War*, Books 5-6, transl. H.B. Dewing, London-New York (The Loeb Classical Library, vol. 107).
- Rudbeckius Filius O., *Atlantica illustrata, sive illustrium, nobilium, principum atque regum insula, ubi et prisci Hesperidum Horti*, Literis Wernerianis, Upsalis 1733.
- Rudbeckius O., *Atland eller Manheim dedan Japhety afkomne / Atlantica sive Manheim, vera Japheti posterorum sedes et patria*, [t. 1], excudit Henricus Curio, Upsalae 1679.
- Stephanus Byzantinus, *Ethnicorum quae supersunt*, ed. A. Meineke, Berolini 1849.
- Stiernhielmus G., *Anticluverius sive scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum. Gentis gothicae originem et antiquissimam in Scandia vel Scandinavia sedem vindicans*, in: *Anticluverius sive scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum. Gentis gothicae originem et antiquissimam in Scandia vel Scandinavia sedem vindicans, ut et eiusdem De Hyperboreis dissertatio brevis. Opuscula posthuma indice aucta*, Sumptibus et Typis Henrici Keyzers, Holmiae 1685, s. 1-128.
- Stiernhielmus G., *De Hyperboreis dissertatio brevis*, in: *Anticluverius sive scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum. Gentis gothicae originem et antiquissimam in Scandia vel Scandinavia sedem vindicans, ut et eiusdem De Hyperboreis dissertatio brevis. Opuscula posthuma indice aucta*, Sumptibus et Typis Henrici Keyzers, Holmiae 1685, s. 129-169.
- Strabo, *Geographica*, ed. A. Meineke, vol. 1-3, Lipsiae 1866-1877.
- Tacitus, *Germania*, ed. E. Koestermann, Lipsiae 1949.
- Tacyt, *Germania*, tłum. T. Płóciennik, wstęp i koment. J. Kolendo, Poznań 2008 (Fontes Historiae Antiquae, t. 10).

- Tagesbuchaufzeichnungen zur Geschichte des Basler Konzils 1431-1435 und 1438*, Hrsg. G. Beckmann, in: *Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Concils von Basel*, Bd. 5: *Tagebücher und Acten*, Hrsg. G. Beckmann, R. Wackernagel, G. Coggiola, Basel 1904, s. 1, 1 – 173, 37.
- Verelius O., *Epitomarum historiae Svio-Gothicae libri quatuor et Gothorum rerum extra patriam gestarum libri duo*, Typis Joh. L. Horrn, Stockholmiae 1730.
- Verelius O., *Index linguae veteris scytho-scandicae sive gothicae ex vetusti aevi monumentis, maximam partem manuscriptis, collectus atque opera Olai Rudbecki editus*, [b.w.], Upsalae 1691.
- Zwolski E., *Jordanes i Kasjodor. Historia gocka czyli scytyjska Europa*, Lublin 1984 (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filologicznego – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, t. 49).

OPRACOWANIA

- Anttila T., *The Power of Antiquity. The Hyperboreans Research Tradition in Early Modern Swedish Research on National Antiquity*, Oulu 2014 (Acta Universitatis Ouluensis, B: Humaniora, vol. 125).
- Apotheosis of the North. The Swedish Appropriation of Classical Antiquity around the Baltic Sea and Beyond (1650-1800)*, ed. B. Roling, B. Schirg, S.H. Bauhaus, Berlin-Boston 2017 (Transformationen der Antike, Bd. 48).
- Boreas Rising. Antiquarianism and National Narratives in 17th- and 18th-Century Scandinavia*, ed. B. Roling, B. Schirg, Berlin-Boston 2019 (Transformationen der Antike, Bd. 53).
- Burke P., *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge 2004 (The Wiles Lectures).
- Croke B., *Cassiodorus and the "Getica" of Jordanes*, „Classical Philology”, 82 (1987), no. 2, s. 117-134.
- Doležal S., „*Thulé*” a „*Scandza*” u Jordana a souvislosti s Procopiem, „Listy Filologické”, 134 (2011), Čís. 3-4, s. 285-307.
- Donecker S., *The "Vagina nationum" in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Envisioning of North as a Repository of Migrating Barbarians*, in: *Visions of the North in Premodern Europe*, ed. D. Jørgensen, V. Langum, Turnhout 2018 (Cursor Mundi, vol. 31), s. 307-328.
- Eco U., *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Roma-Bari 1993 (Fare l'Europa).
- Ehrhardt H., *Goticismus*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 4: *Erzkanzler bis Hiddensee*, München-Zürich 1989, szp. 1573-1575.
- Ekman E., *Gothic Patriotism and Olof Rudbeck*, „Journal of Modern History”, 34 (1962), no. 1, s. 52-63.
- Ellenius A., *Johannes Schefferus and Swedish Antiquity*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, 20 (1957), no. 1-2, s. 59-74.
- Eriksson G., *The Atlantic Vision. Olaus Rudbeck and Baroque Science*, Canton (Mass.) 1994 (Uppsala Studies in the History of Science, vol. 19).
- Gautier Dalché P., *La Géographie de Ptolémée en Occident (IV^e-XVI^e siècle)*, Turnhout 2009 (Terrarum Orbis, [vol.] 9).
- Hovdhaugen E., *The Study of Early Germanic Languages in Scandinavia. Ihre, Stiernhielm*, in: *History of the Language Sciences. An International Handbook on the Evolution of Language*

- from the Beginnings to the Present*, vol. 2, ed. S. Auroux, Berlin-Boston 2006 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 18, T. 2), s. 1125-1129.
- Keuning J., *Isaac Massa, 1586-1643*, „Imago Mundi”, 10 (1953), s. 65-79.
- Kochanek P., *Die Vorstellung vom Norden und der Eurozentrismus. Eine Auswertung der patristischen und mittelalterlichen Literatur*, Mainz 2004 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, Bd. 205).
- Kochanek P., *Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej „portolany” w starożytności*, w: *Tworzenie iluzji społecznych. Wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Lublin 2012 (Studia nad Wiedzą, t. 4), s. 73-126.
- Kochanek P., *Schematy ekumeny w literaturze patrystycznej w kontekście klasycznych schematów zamieszkałej ziemi*, „Vox Patrum”, 30 (2010), t. 55, s. 307-340.
- Kolendo J., *Mity etnogenezy w starożytności a kształtowanie się pojęć autochtonizmu i allochtonizmu*, w: *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i w średniowieczu*, red. M. Salamon, J. Strzelczyk, wyd. 2, Kraków 2010, s. 13-31.
- Lindroth S., *Der Gotizismus und seine Bedeutung in der schwedischen Wissenschaft*, in: *Studia gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa, Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum*, Hrsg. U.E. Hagberg, Stockholm 1972 (Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien, vol. 25), s. 12-19.
- Malpas J., *“We Hyperboreans”. Toward a Nietzschean Topography*, in: *Individual and Community in Nietzsche’s Philosophy*, ed. J. Young, Cambridge 2014, s. 195-213.
- Manselli R., *I popoli immaginari. Gog e Magog*, in: *Popoli e paesi nella cultura altomedievale, 23-29 aprile 1981*, vol. 2, Spoleto 1983 (Settimane di Studi del Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo, vol. 29/2), s. 487-517.
- Neville K., *Gothicism and Early Modern Historical Ethnography*, „Journal of the History of Ideas”, 70 (2009), no. 2, s. 213-234.
- Nietzsche F., *Antychryst. Przemiany wszelkich wartości, przedmowa i księga pierwsza*, tłum. L. Staff, Warszawa 1907 (Dzieła Fryderyka Nietzschego, t. 8).
- Nietzsche F., *Der Antichrist. Versuch einer Kritik des Christenthums*, in: tenże, *Der Fall Wagner. Götzen-Dämmerung. Nietzsche contra Wagner. Der Wille zur Macht (I. Buch: Der Antichrist). Dichtungen*, Leipzig 1899 (Nietzsche’s Werke, Bd. 8), s. 211-314.
- Nordström J., *De yverbornes ö. Sextonhundratsstudier*, Stockholm 1934.
- Pihlaja P.M., *The “Northern Atlantis” Revisited. Inventing the Arctic Roots of Civilisation in Late Eighteenth-Century Paris*, in: *Visions of the North in Premodern Europe*, ed. D. Jørgensen, V. Langum, Turnhout 2018 (Cursor Mundi, vol. 31), s. 329-347.
- Plassmann A., *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006 (Orbis Mediaevalis, Bd. 7).
- Preste T., *Il goticismo. Un mito per la costruzione dell’identità svedese (1611-1682)*, „Studi Storici”, 49 (2008), nr 2, s. 473-521.
- Rix R.W., *The Barbarian North in the Medieval Imagination. Ethnicity, Legend, and Literature*, London 2015 (Routledge Studies in Medieval Religion and Culture, vol. 11).
- Röling B., *Akademischer Hyperboeer-Kult. Rudbeckianische Disputationen zwischen Netzwerk-bildung und nationaler Überhöhung*, in: *Frühneuzeitliche Disputationen. Polyvalente Produktionsapparate gelehrten Wissens*, Hrsg. M. Gindhart, H. Marti, R. Seidel, Mitarbeit K. Marti-Weissenbach, Köln-Weimar-Wien 2016, s. 199-216.

- Roling B., *Atlantic Uppsala. Paganism and Old Norse Literature in Swedish University Disputations*, in: *Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context*, ed. M. Friedenthal, H. Marti, R. Seidel, Leiden-Boston 2020 (Intersections, vol. 71), s. 857-877.
- Roling B., *Der Schamane und das Orakel von Delphi. Prophetie und Prophetiemodelle im frühneuzeitlichen Skandinavien*, in: *Prophetie und Autorschaft. Charisma, Heilsversprechen und Gefährdung*, Hrsg. H. Meier, M. Wagner-Edelhaaf, Berlin-Boston 2014, s. 277-303.
- Roling B., *Hyperboreans in Tibet. Transformations of the "Atlantica" of Olaus Rudbeck in the Eighteenth and Nineteenth Century*, in: *Boreas Rising. Antiquarianism and National Narratives in 17th- and 18th-Century Scandinavia*, ed. B. Roling, B. Schirg, Berlin-Boston 2019 (Transformationen der Antike, Bd. 53), s. 263-280.
- Roling B., *Odin, Apoll des Nordens. Der europäischer Antiquarismuskurs und die Erschließung nationaler Tradition in der Frühen Neuzeit*, in: *Neue Diskurse der Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit. Ein Handbuch*, Hrsg. H. Jaumann, G. Stiening, Berlin 2016, s. 565-634.
- Roling B., *Zion im Norden. Olaus Rudbeck der Jüngere und die biblische Stilisierung Lapplands*, „Orbis Terrarum”, 13 (2015), s. 227-250.
- Roling R., *Odins Imperium. Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten (1680-1860)*, Bd. 1-2, Leiden-Boston 2020 (Mittellateinische Studien und Texte, Bd. 54/1-2).
- Sandin P., *Scythia or Elysium? The Land of the Hyperboreans in Early Greek Literature*, in: *Visions of the North in Premodern Europe*, ed. D. Jørgensen, V. Langum, Turnhout 2018 (Cursor Mundi, vol. 31), s. 13-39.
- Schilder G., *Development and Achievements of Dutch Northern and Arctic Cartography in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, „Arctic”, 37 (1984), no. 4, s. 493-514.
- Schmidt-Voges J., *De antiqua claritate et clara antiquitate Gothorum. Gotizismus als Identitätsmodell im frühneuzeitlichen Schweden*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern 2004 (Imago Borealis, vol. 4).
- See K. von, *Nord-Glaube und Atlantis-Sehnsucht*, in: tenze, *Ideologie und Philologie. Aufsätze zur Kultur- und Wissenschaftsgeschichte*, Heidelberg 2006 (Frankfurter Beiträge zur Germanistik, Bd. 44), s. 91-117.
- Sinnerbrink R., *"We Hyperboreans". Platonism and Politics in Heidegger and Nietzsche*, „Contretemps”, 2002, no. 3, s. 161-174.
- Sjökvist P., *Petrus Lagerlöf Instructing on Gothicism*, in: *Apotheosis of the North. The Swedish Appropriation of Classical Antiquity around the Baltic Sea and Beyond (1650-1800)*, ed. B. Roling, B. Schirg, S.H. Bauhaus, Berlin-Boston 2017 (Transformationen der Antike, Bd. 48), s. 63-76.
- Söderberg V., *Nicolaus Ragvaldis tal i Basel 1434*, „Sammlaren”, 17 (1896), s. 187-195.
- Strzelczyk J., *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984.
- Svenbro J., *L'Idéologie „gothisante” et l'„Atlantica” d'Olof Rudbeck. Le mythe platonicien et l'Atlantide au service de l'Empire suédois du XVIIe siècle*, „Quaderni di Storia”, 11 (1980), s. 121-156.
- Svennung J., *Zur Geschichte des Gothicismus*, Stockholm 1967 (Skrifter/Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, vol. 44/2B).
- Szelałowska K., *Renesansowa historiografia norweska na tle pisarstwa historycznego XVI w. w Skandynawii*, „Kwartalnik Historyczny”, 116 (2009), z. 1, s. 75-101.
- Vidal-Naquet P., *Atlantis and the Nations*, transl. J. Lloyd, „Critical Inquiry”, 18 (1992), s. 300-325.

- Visions of the North in Premodern Europe*, ed. D. Jørgensen, V. Langum, Turnhout 2018 (Cursor Mundi, vol. 31).
- Winiarczyk M., „O Hyperborejczykach” Hekatajosa z Abdera. Stan badań (1848-2005) i próba interpretacji, „Meander”, 61 (2006), nr 1-2, s. 29-55.
- Winiarczyk M., *Das Werk „Peri Hyperboreon” des Hekataios von Abdera (FGrHist 264 F 7-14). Forschungsgeschichte (1848-2005) und Interpretationsversuch*, „Eos”, 93 (2006), fasc. 1, s. 26-54.
- Winiarczyk M., *Die hellenistischen Utopien*, Berlin-Boston 2011 (Beitrag zur Altertumskunde, Bd. 293).
- Winiarczyk M., *Utopie w Grecji hellenistycznej*, Wrocław 2010 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas, nr 32).
- Wührer K., *Zur Gotenfrage*, „Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur”, 87 (1957), H. 4, s. 241-244.